

3283 - 3229

ג'ר"כ"ט—ג'רפ"ג לאדם

169

זמנים

ובחלכות גדולות נמצא: יואל ונחום וחבקוק היו בימי מנשה]. ספר יואל (א'—ד) הוא תאור אדיר של ארבה שבא על הארץ והחרבן שגרם (א' ב'), וחזיונות נחמה על שבות יהודה וירושלים ונבואות צרה על צור, צידון, פלשת, מצרים ואדום (ג' ד'). [יואל ב' יא: "וה' נתן קולו"—תנ"י וישלח ב: הכתוב מדבר במתן תורה; דבר אחר: זה ראש השנה שבו תקיעת שופר וכו', "כי גדול יום ה' וגורא מאד ומי יכילנו"—זה יום הכפורים וכו'. ועין פסיק' כה הוספה ע"ד שלשה פנקסיות של צדיקים גמורים, של רשעים גמורים ושל בינונים; לאלה האחרונים נתן הקב"ה י' ימים שבין ר"ה לז'י"ב לעשות תשובה.

ב' כג: "ובני ציון גילו ושמחו בה' אלהיכם כי נתן לכם את המורה לצדקה ויורד לכם גשם מורה ומלקוש בראשון" —רש"י: בניסן, וזה לפי המספד בתענית ה', כי אותה שנה, לאחר שאכל הארבה את כל הזרעים, יצא אדר ולא ירדו גשמים. ירדה להם רביעה ראשונה בא' בניסן. אמר להם נביא לישראל: צאו וזרעו. אמרו לו: מי שיש לו קב חטים או קנים שעורים יאכלנו ויחיה או יזרענו וימות? אמר להם: אף על פי כן צאו וזרעו. נעשה להם גס ונתגלה להם מה שבכתלים ומה שבחורי מלים. יצאו וזרעו ב' וג' וד' (בניסן) וירדה להם רביעה שניה בה' בניסן. הקריבו עמר בי"ו בניסן. נמצאת תבואה הגדלה בו' חדשים (מתשרי ועד ניסן) גדלה בי"א יום, ולפי ירו' שקלים ר"ב: בס"ו יום, ושם יש הוספה: בעולם הזה תבואה עושה דששה חדשים ואילן עושה לייב חדש, אבל לעתיד לבוא לר' יהודה התבואה עושה לחדש אחד ואילן עושה לב' חדשים ולר' יוסי התבואה לס"ו יום ואילן לחדש אחד, וזהו האמור ביהו"מ יב: "כל עץ מאכל לא בול עלהו ולא יתם פריו

ישעיהו כל אותן הטובות והנחמות; אלו עשו תשובה מחבתן היה הקב"ה בונה להם בית האחרון מיד באותה שעה וכו' ומושיבן בחיקו לעולם ולעולמי עולמים].

[ג'ר"ד—ג'ר"כ"ח]. ט"ו שנות מלכות חזקיהו האחרונות. הצלחתו בממלכתו ועשרו הרב. פעולת בניית ערים ומסכנות לתבואה וארוות לבהמה. עשית הברכה והתעלה להביא מים לירושלים. מותו. מ"ב כ' כ"א; דהיי"ב ל"ב כו—כט. לא—לג, [שם לג: "וכבוד עשו לו במותו"—ביק סו: מלמד שהושיבו ישיבה על קברו ג' או ז' או ל' יום].

[ג'ר"כ"ט]. מנשה בן חזקיה. בן י"ב שנה, מלך בירושלים ונ"ה שנה מלך —(ג'רפ"ג); [כ"ב שנה: ג'ר"כ"ט—ג'ר"נ; ועין לקמן] עשה רע בעיני ה'. שב ובנה את הבמות ומזבחות לבצל ואשרה, גם העביר את בניו באש וכו' והעמיד את פסל האשרה בבית ה' [תענית כו: בי"ז בתמוז וכו', והעמיד צלם בהיכל; רש"י גורס: והועמד צלם בהיכל, ומפרש: שהעמידו מנשה כדמפורש בתרגום ירושלמי בפרשת השמים כסאי (ישע' ס"א); ועין בגמרא שם טוק כח]. וגם דם נקי שפך מנשה הרבה מאד (עין ג'ר"מ"ב ישעיהו). מ"ב כ' כ"א—כ"א יז; דהיי"ב ל"ב—ל"ג; י"ג; סג קג.

[ג'ר"כ"ט—ג'רפ"ג]. נ"ה שנות מלכותו של מנשה. דהיי"ב ל"ג י: "וידבר ה' אל מנשה ואל עמו ולא הקשיבו"; מ"ב כ"א י: "וידבר ה' ביד עבדיו הנביאים" וכו'. [ס"ע כ: יואל ונחום וחבקוק התנבאו בימי מנשה]:

[—]. יואל בן פתואל [רש"י יואל א: בן שמואל הנביא שפתה לאל בתפלתו, ויש אומרים שנבואה זו נאמרה באותן שבע שנים (ג'מ"ט—ג'צ"ה) שאמר אלישע (מ"ב ח' א) כי קרא ה' לרעב וכו', ובימי יהורם בן אחאב היה (ג'מ"ד—ג'נ"ה)

לחדשיו יבכר.

הענין ה: יורה במרחשון ומלקוש בניסן, דברי רבי מאיר; וחכמים (רבי יוסי) אומרים: יורה בכסלו. — איוו היא רביעה ראשונה? הבכירה (התבואה) בג' במרחשון; בינונית — בז' בו, אפילה — בי"ז בו, דברי ר' מאיר, ר' יהודה אומר: בז' ובי"ז ובכ"ג: ר' יוסי אומר: בי"ז ובכ"ג (במרחשון) ובראש חדש כסלו. אין היחידים מתעניין (אם נעצרו הגשמים) עד שיגיע ר"ח כסלו. — בג' במרחשון שואלין את הגשמים („ותן טל ומטר" בתפלת שמונה עשרה); רבן גמליאל אומר: בז' בו, והלכה כרבן גמליאל. ועי' שער וברש"י ותוספות לשם ברור ענין הרביעה.

[— — —]. נחום האפקסי (נחום א—ג) נבא משא נינוה, רעש המלחמה העתידה לבוא עליה וחרכנה.

[— — —]. חבקוק (א—ג) חזה משא בעקר על התכן: „הגני מקים את הכשדים הגוי המר והנמחר ההולך למרחבי ארץ לרשת משכנות לא לו" (א' ו), תפלה לחבקוק" (ג) לחזק התקוה לישועת ה'. [לפי זהר בשלח היה חבקוק בן האשה השונמית שמת ואלישע החיה אותו, מ"ב ד' ח—ל].

[ג'ר'ג. כ"ב למנשה]. באו שרי הצבא אשר למלך אשור וילכדו את מנשה בחושים ויאסרוהו בנחשתים. ובהצ' לו חלה את ה' ונכנע מלפניו וישיבהו ירושלים למלכותו. דהיי"ב ל"ג יא—יג. [פ"ע כד: כ"ב למנשה גלה לבבל ופסלו של מיכה עמו, לפי הכתובים שופ' י"ח ל לא (עין ב"י יו—ב"ך כ"ד), (והגר"א מוחק את הפסקה בדבר פסל מיכה). נמצא שמנשה עשה תשובה ל"ג שנה לפני מיתתו. ועין 30 קג: ושם הראיה מן הכתוב מ"ב כ"א ג: „ויעש (מנשה) אשרה כאשר עשה אחאב", ואחאב מלך כ"ב שנים; וכשגורעים כ"ב

מנ"ה שנות מלכותו נשאר ל"ג שנה]. [ג'ר'ג—ג'רפ"ג. ל"ג השנים] שנכנע מנשה לה', בנית חומה חיצונה לעיר דוד ושימת שרי חיל בערי יהודה הבצורות. הסרת אלהי הנכר ומזבחותיהם. מותו. דהיי"ב ל"ג יד—כ; מ"ב כ"א יח. [משנה 30] י ג: מנשה הוא אחד מג' המלכים שאין להם חלק לעוה"ב; ולדברי ר' יהודה יש לו חלק לעוה"ב].

[ג'רפ"ד. ג'רפ"ה]. מלך אמן בן מנשה. בן כ"ב שנה במלכו וכ' שנים מלך בירושלים. עבדיו קשרו עליו והמיתוהו בביתו. עם הארץ הרגו את כל הקושרים והמליכו את יאשיהו בנו תחתיו. מ"ב כ"א יח—כ; דהיי"ב ל"ג כ—כת.

[ג'רפ"ו]. מלך יאשיהו בן אמן, בן ח' שנים במלכו, ול"א שנה מלך בירושלים (ג'שט"ז). מ"ב כ"ב א ב; דהיי"ב ל"ד א ב.

[ג'רפ"ז. ג'שט"ז]. צפניה בן מושי וכו' נבא בימי יאשיהו בן אמן מלך יהודה. צפניה א' א. ספרו (א—ג) הוא ספר נבואות בלהה על חרבן יהודה וירושלים („הס מפני אדני ה' כי קרוב יום ה', כי הכין ה' זבח, הקדיש קוראיו — קרוב יום ה' הגדול קרוב ומהר מאד, קול יום ה' מר צרה שם גבור, יום עברה היום ההוא, יום צרה ומצוקה, יום שאה ומשאה, יום חשך ואפלה, יום ענן וערפל" וכו') וגם על חרבן עמים אחרים: מואב, עמון אשור ועוד, ובסופו נחמות על שיבת שארית ישראל. [ג'ו: השכימו השחיתו כל עלילותם—שקלים ב: כל השחתה שהיו עושין בהשכמה היו עושין אותה].

[ג'רצ"ג]. בשנת ח' למלכו החל יאשיהו לדרוש לאלהי דוד. דהיי"ב ל"ד ג. [ג'רצ"ו]. בשנת י"ב למלכו החל לטהר את יהודה וירושלים מן הבמות, וגם בערי מנשה ואפרים וכו' ובכל ארץ ישראל וישב לירושלים. שס ג—ו. [ג'רצ"ח]. י"ג ליאשיהו. תחלת נבואת

י"ב: "כה אמר ה': אל דרך הגויים אל תלמדו ומאותות השמים אל תחתו, כי יחתו הגויים מהמה" – בר"ר מ"ד יד: בימי ירמיהו בקשו ישראל לבוא לידי מדה זו (של אסטרולוגים) ולא הניח להם הקב"ה; וזהו: אל דרך הגויים וכו'. כבר אברהם אביכם בקש לבוא לידי מדה זו ולא הנחתי אותו, שנא', בר' ט"ז ה': "ויוצא אותו החוצה ויאמר: הבט נא השמימה וספור הכוכבים, אין הבטה אלא מלמעלה למטה: העלה אותו למעלה מכפת הרקיע ואמר לו: נביא אתה (דפי בר' כ"ו) ואין אתה אסטרולוגוס; כל עוד הסנדל ברגלך דרוס את הכוכבים. כל מי שהוא נתון למטה מהם הוא מתירא מהם, אבל אחה, שאתה נתון למעלה מהם – ד"שם!

י"ש ירמ' רפה: גזרת מלך היא: כשישראל חוטאים ואין מעבדין את השנה כראוי, בשעה ששלהבת חמה מגעת ללבנה בלידה מעלות ששים עוברת בתוכה ומכהה אורה, הקב"ה עושה ברחמיו ומכהה את הלבנה וגונו אחד מן הסנהדרין; וכשישראל עושים רצונו ומעבדים את השנה כראוי, הקב"ה עושה ברחמיו ומכהה את החמה ומשלח רוגזו לעכו"ם, שנאמר: אל דרך הגויים וכו'.

שבת קנ"ו: אין מול לישראל, שנאמר ומאותות השמים אל תחתו וכו', הם יחתו ולא ישראל.

סוכה כ"ט: בזמן שהחמה לוקה סימן רע לכל העולם כלו (ועין שם המשלים); כל זמן שמאורות לוקין סימן רע לשונאיהם של ישראל (בלשון "סגי נהור" משום "אל תפתח פה לשטן"), מפני שמלומדין במכותיהם. בזמן שהחמה לוקה סימן רע לאומות העולם, לבנה לוקה – סימן רע לשונאיהם של ישראל, מפני שישראל מניין לבנה ואומות העולם

ירמיהו [רש"י: התחילה שכינה לשרות עליו באותו זמן והיה נביא כל ימי יאשיהו הנותרים וימי יהויקים בנו וימי צדקיהו בנו עד גלות ירושלים בחדש החמישי (ג'שלי"ח) – פסיק יג: ירמיהו כמשה נבא מ' שנה. – ועין ג'שמ"ו, נבואתו בשנת כ"ז לנבוכדנצר; ואולי שם הכונה שנבא לשנה זו, אבל לא בשנה ההיא גופה; ועין בנספח ב]. הגבואות א"כ לא פורש זמנן, ויש להבין כי הן נאמרו בימי מלכות יאשיהו עד שנה ד' ליהויקים (ג'ש"כ), ועל זה הוא אומר, כ"ה ג: "מן שלש עשרה שנה ליאשיהו וכו' ועד היום הזה זה שלש ועשרים שנה היה דבר ה' אלי ואדבר אליכם השכם ודבר ולא שמעתם". – [לפי מכילתא בשלח ז (קהלת"ר א' לא) תחלת הספר ירמיהו מפרק ב', אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה]. – על פרק ירמ' ג' עין ג'ש"ג החזרת י' השבטים. – שאר הנבואות מ"א ואילך פורש זמנן או אפשר לעמוד על זמנן מתוך תכנון והן רשומות אצלנו לפי סדר השנים. [י"ש ירמ' רס"ב: ג' נביאים נתנבאו באותו הדור: ירמיה היה מתנבא בשוקים, צפניה בתוך בתי כנסיות, וחולדה אצל הנשים. ירמ' ד' ז: "עלה אריה מסובכו" – י"ש ירמ' רנ"ט: "עלה אריה" (נבוכדנצר) במזל אריה (בחדש אב שמזלו אריה) והחריב אריאל (ביהמ"ק) על מנת שיבוא אריה (הקב"ה) במזל אריה ויבנה אריאל.

ה' יט: "כאשר עזבתם אותי ותעבדו אלהי נכר בארצכם כן תעבדו זרים בארץ לא לכם" – פתי' איכה רבתי כא: כל מי שהוא יודע כמה שנים עבדו ישראל עבודת אלילים, הוא יודע אימתי בן דוד בא.

ה' כד: "שבועות חוקות קציר ישמור לנו" – פסיק ה': ישמור לנו מן השרב ומן הרוחות הקשות ומן הטללים הרעים; ואימתי באלו ו' שבתות שבין פסח לעצרת.

3303

ג'ש"ג לאדם

172

סדרי

לחמה. לוקה במזרח – סמן רע ליושבי מזרח, במערב – ליושבי מערב, באמצע הרקיע – לכל העולם כלו. פניו דומין לדם – חרב באה לעולם; לשק – חיצו רעב; באין לעולם. לזה ולזה – חרב וחיצו רעב; לקה בכניסתו – פורענות שוהה לבוא. ביציאתו – ממהרת לבוא; ויש אומרים: חלוף הדברים (וע"ש פרושי רש"י) וכו'. ובזמן שישראל עושין רצונו של מקום אין מתיראין מכל אלו, שנאמר: ומאותות השמים אל תחתו' וכו'.

י"ח י"א טו: "זית רענן יפה פרי תאר קרא ה' שמך" – מנחות נג: נמשלו ישראל לזית, מה זית אחריתו בסופו (עין רש"י שם), אף ישראל אחריתו בסופו; מה זית אין עליו נושרין לא בימות החמה ולא בימות הגשמים, אף ישראל אין להם בטילה עולמית, לא בעולם הזה ולא בעולם הבא.

י"ח כ' יד: "ארור היום אשר יולדתי בו" – ב"ר ס"ד ה: זה יום הלידה; "יום אשר ילדתי אני" – זה יום העבור. אפשר חלקיהו (אביו) אדם צדיק והיה משמש מטתו ביום? אלא לפי שהיתה איזבל הורגת בניביאים, בא ושמש מטתו ביום וברח; איזבל נהרנה מינה; וא"כ היה ירמיהו בנובאתו זו לפחות בן רמיד שנה? – ירו' תענית ד' ה: קודם למ' שנה עד שלא גלו ישראל לבבל נטעו תמרים בבבל על ידי שיהיו להוטים אחר מתיקה שהיא מרגלת הלשון לתורה.

[ג'ש"ג]. י"ח ליאשיהו. בעת הפעלה לחזק בדק הבית הודיע חלקיה הכהן הגדול את שפן הסופר: "ספר התורה מצאתי בבית ה'" [רש"י: סמון תחת הנדבך שהטמינוהו שם כששרף אחז את התורה. ולפי ס"ג קג שרף ארון את התורה. – ח"י תחלת יחזקאל: בבית מקדשא בעזרתא תחות אולמא בפלגות ליליא בתר מעלני סיהרא – ספר התורה נמצא בבית המקדש

בעזרה תחת האולם בחצי הלילה לאחר עליית הירח]. שפן הביא את הספר אל המלך אשר קרע את בגדיו, "כי גדולה חמת ה' וכו' על אשר לא שמרו אבותינו את דבר ה' לעשות ככל הכתוב על הספר הזה". משלחת ובראשה חלקיהו הכהן הולכת אל חלדה הנביאה [שהיתה קרובת ירמיה. ומדוע לא לירמיה? מפני שנשים רחמניות הן. או: ירמיה לא היה שם, שהלך להחזיר עשרת השבטים. מגלה יד] והיא נבאה רעה שתבוא על המקום הזה, אבל לא בימי יאשיהו. יאשיהו כורת ברית ללכת אחרי ה', פעלה גדולה לטהור הבית מכל עבודת אלהי נכר ונתן כל הבמות. מ"ב כ"ב ג – כ: דה"ב ל"ד ח – ל"ג. [שבת נו: כל האומר יאשיהו חטא אינו אלא טועה וכו' אלא מה אני מקיים] "וכמוהו לא היה מלך אשר שב" וכו' (מ"ב כ"ג כה) ? שכל דין שדן מבן שמנה עד שמנה עשר (כן הגירסא בגמרא) החזירן להן. רש"י: שמצא חלקיהו את הספר וצ"ן ודקדק בתורה ובדיניה בכתב ובעל פה והבין שמא טעה בדין. ולפי' יש לפרש "מבן שמנה": מתחלת מלכותו, שהרי היה בן ח' כשמלך, כדלעיל. עד שמנה עשרה למלכו, כמפורש בדה"ב ל"ד ח; ואולם רש"י גורס "עד בן י"ח ומפרש: שמצא חלקיה את הספר, וזה כפי הנראה שבוש, כי הספר, כאמור, נמצא בשנת י"ח למלכו, ואז עמד יאשיהו בשנת כ"ו לחייו; לפי דה"ב ל"ד ג החל לדרוש לאלהי דוד אביו בשנת שמונה למלכו (כשעמד בשנת ט"ז לחייו) ובשנים עשרה שנה (כשעמד בשנת כ') החל לטהר את יהודה וירושלים. ואם כן אותו מאמר הגמרא אי אפשר לפרש אלא בשמונה עשרה למלכו. אבל שמעתי שאולי לפי רש"י כונת הגמרא היא, כי משנמצא הספר בשנת י"ח למלכו ביד יאשיהו כל דיניו שדן מבן ח' עד בן י"ח. משום שלאחר י"ח לא חשש עוד למעות].

וַיֹּאמֶר לָלוּיִם וְכוּ' תָנוּ אֶת אֲרוֹן הַקֹּדֶשׁ וְכוּ'. לפי ירמ' שקלים ר' א נגנזו עם הארון גם צנצנת המן (שם ט"ז לג) וצלוחית שמן המשחה (וי' ח' י) ומקלו של אהרן ופרחיו ושקדיו (במ' י"ז כג), וארגו שהשיבו פלשתים אשם לאלהי ישראל (שמו"א ר'). ולפי דעה אחרת, יומא נג, ארון גלה לבבל. ירמ' ג' יד': "שובו בנים שובבים" —

פתיחתא דאיכה רבתי כה: ג' שנים ומחצה עשתה השכינה יושבת על הר הזיתים, סבורה שמא יעשו ישראל תשובה ולא עשו והיתה בת קול מכרזת: שובו וכו'. [ג'ש"ז]. "א ליאשיהו. פרעה נכה (נכו) מלך מצרים יצא להלחם בכרכמיש על פרת עם מלך אשור (ועין לקמן ג'ש"כ) ויאשיהו יצא לקראתו. בבקעת מגדו ירו בו היורים והמיתוהו או פצעוהו פצעי מות והוא הובא לקבורה לירושלים. ירמיהו קונן על יאשיהו [לפי ס"ע את הכתוב איכה ד' כ: "רוח אפנו משיח ה' נלכד בשחיתותם, אשר אמרנו בצלו נחיה בגוים"]. מ"ב כ"ג כט ל' דה"ב ל"ה כ—כז.

[—]. עם הארץ לקחו את יהואחז בן יאשיהו, בן כ"ג שנה, והמליכוהו תחת אביו. מלך ג' חדשים. פרעה נכה אסר אותו ברבלה, המלך תחתיו את אליקים (יהויקים) אחיו, ואת יהואחז הביא למצרים וימת שם. מ"ב כ"ג לו לז דה"ב ל"ו א—ה. [ג'ש"ז]. א' ליהויקים בן יאשיהו, אחי יהואחז. בן כ"ה במלכו (ס"ע כד: גדול מאחיו ב' שנים). מלך י"א ש' (ג'ש"ז). מ"ב כ"ג לו לז דה"ב ל"ו ה.

[—]. נבואת אוריהו בן שמעיהו מקרית היערים שנבא, ככל דברי ירמיהו (בראש הפרק אמור: "בראשית ממלכות יהויקים"). המלך בקש להמיתו. אוריה ברח למצרים. יהויקים שלח להביאו ממצרים ולהמיתו. ירמ' כ"ו כ—כז.

[—]. נבואת ירמיהו כ"ו: "כשלו יהיה הבית הזה והעיר הזאת תחרב מאין

[—]. י"ד—כ"א לחדש הראשון (ניסן).

עשית הפסח, "כי לא נעשה כפסח הזה מימי השופטים אשר שפטו את ישראל (דה"ב: מימי שמואל הנביא), וכל ימי מלכי ישראל ומלכי יהודה, כי אם בשמנה עשרה שנה למלך יאשיהו נעשה הפסח הזה לה' בירושלים". הקרבת אלפי קרבנות וחגיגת חג המצות ז' ימים, מ"ב כ"ג כא—

כח: דה"ב ל"ה א—ס.

— ס"ע כד: אותה שנה, י"ח ליאשיהו, נמצא ספר תורה בבית ה' [ואותה שנה היא היתה תחלה של יובל (כלומר: שנה א' של ג' שנות היובל, ואותה שנה בדק יאשיהו את הבית, הרי מאתיים ושמנה עשרה שנה משבדקו יואש ועד שבדקו יאשיהו. עין ג'פ"ד. מג"פ"ד ועד ג'ש"ג עברו רי"ח שנה. וכמו שם כן גם פה אין מן ועד בכלל. ובזה מתורצת קושיית כמה מפרשים על חשבון זה].

הערה: שתי הרשימות האלה גם יחד, בדבר היובל (עין ב"ד, ב"כ"ה וגר"יג) ומנין השנים בין ברוך לבדק, משמשות ראיה לדיוקו הנכון של סדור השנים אצלנו מאמציה ואילך, והגר"א, שהקדים את מלכות אמציה שנה אחת בתיי אביו (עין גיק"א), כדי לפנות שנה שלמה ליהויכין (עין ג'שכ"ז), וממלא שנה י"ח ליאשיהו היא לפי דעתו ג'ש"ב, נאלץ להגיה פה בס"ע, שנה של יובל במקום, תחלה של יובל. ואלו רש"י מגלה י"ד אומר, שבשנת י"ח ליאשיהו, חזרו למנות את היובל ולא הספיקו למנות אלא ה' שמימות עד שחרב הבית. ואולם בריש פרושו ליהזקאל סוחר הגר"א את עצמו ואומר אף הוא, כי י"ח ליאשיהו היא א' ליובל, ועין הערתנו לג'שכ"ז.

[—]. מגלה יד וערכין יב (ועין רש"י שם ופס) וגם ג: בשנת י"ח ליאשיהו החזיר ירמיהו (מקצת) מעשרת השבטים שגלו (גר"ה) ויאשיהו מלך עליהם. ומשנה זו החלו שוב למנות שמיטין ויובלות. ולזה מכונה נבואת ירמ' ג' ז' ועין רש"י שם ויב].

[—]. ס"ע כד ויומא נב: יאשיהו גנז את הארון, משנודע לו כי עתיד הבית להחרב, וזהו המרומז בכתוב דה"ב ל"ה ג:

יושב". התקהלות העם ושרי יהודה מסביב לירמיהו בבית ה'. הכהנים והנביאים דורשים "משפט מות לאיש הזה". טענות ירמיהו. מוקני ישראל מדברים בעדו וכנגדו. "אך יד אחיקם בן שפן היתה את ירמיהו לבלתי תת אותו ביד העם להמיתו".

[—]. נבואת ירמיהו כ"ו. נבא על גבוכדנאצר [ג' שנים לפני מלכו] וגם על גלות יהויכין [שבאה מקץ י"א שנה] ועל צדקיהו שנבוכדנאצר יעשהו [בשנת ד' למלכות צדקיהו, הינו בעוד ט"ו שנה] שליט על חמשת מלכי אדום, מואב, עמון, צור וצידון. במצות ה' עשה לו ירמיהו מוסרות ומוטות [ונשאם על צוארו ט"ו שנה, עד שנה ד' לצדקיהו, שאז שברם הימנו חנניה בן עזור. עין ג'ש"א ורש"י ירמ' כ"ו א ג].

שם: "עד בוא עת ארצו גם הוא" — פסיק כו: "עת' פה משמעו ע' שנה, שכן בדניאל ט ב אמור: "למלאת לחרבות ירושלים שבעים שנה". ועין ערך: חשבון ע' שנה של גלות בבל, לאחר ג'ש"ח]. [ג'ש"כ]. ד' ליהויקים. א' לגבוכדנאצר.

ירמ' כ"ה א. נבואות ירמ' כ"ה.

ירמ' כ"ה ל: "ה' ממרום ישאג וממעון קדשו יתן קולו, שאוג ישאג על נוהו" [ברכ' ג: שלש משמרות הוי הלילה ועל כל משמר ומשמר יושב הקב"ה ושואג כארי כנ"ל. ועין שם סימנים לג' המשמרות].

[—]. נבואת ירמיהו מ"ו א—יב בעת שחיל פרעה נכו עלה על נהר פרת בכרכמיש [ועין לעיל ג'ש"ט]. ושם הכה אותו ג"ג מלך בבל (שם ב) ולקח מנחל מצרים עד נהר פרת כל אשר היתה למלך מצרים. מ"ב כ"ד ו: רש"י שם. [ס"ע כד: שנה ראשונה (למלכות ג"ג) כבש את ציננה. בשנת ד' ליהויקים נתחתם גזר דינו של ישראל לגלות ועל ישראל

לשתות את כוס יין החמה—פסי' ה' י"ח שנה (היינו משנה זו ועד שנת החרבן) היתה בת קול יוצאת ומפוצצת בפלטין של ג"ג: עבדא בישא וכו'; עבד רע, צא החרב בית אדוניך, כי בני אדוניך אינם נשמעים לו. וי"ח שנה אלה נכנסות בחשבון ע' שנות גלות בבל. ועין שהש"ר ב' כה. ועין ג'ש"ח: חשבון ע' שנה של גלות בבל].

[—]. נבואת ירמיהו ל"ה על בית הרכבים, הם בני יהונדב (יונדב) בן רכב שגזזו לשמור את מצות אביהם לבלתי שתות יין ולבלתי בנות בתים וכו' וברכתו להם וכו'. — בראש הפרק אמר: "ימי יהויקים בן יאשיהו". והשנה לא פורשה, אבל סמוך לו פרק ל"ו, שבו רשומה שנה ד' ליהויקים. [י"ח הענית ד' ב' ר' יוסי בי ר' חלפתא היה מורע יונדב בן רכב].

[—]. ירמיהו כשהוא עצור [רש"י: בבית הכלא] מכתוב את ברוך בן נריה את כל נבואותיו מימי יאשיהו ועד היום הזה. ירמ' ל"ז א—ה. נבואת ירמ' מ"ה.

[ג'ש"א]. ה' ליהויקים. ב' לגבוכדנאצר. בחדש התשיעי (כסלו). נקרא צום. ברוך קרא את מגלת כל נבואות ירמיהו באוני העם בירושלים פתח שער בית ה', ואח"כ באספת השרים בבית המלך שהיה "יושב בית החרף בחדש התשיעי" ("בוא יבוא מלך בבל והשחית את הארץ הזאת" וכו'). המלך קרעה ושרפה [מגלת הענית: ד' בכסלו, ויש גירסות: בה', בח', בכ"ח בכסלו]. ירמיהו מכתוב שנית את ברוך את נבואותיו. ירמ' ל"ז ט—לב. [מ"ק כו: מאי "שלש דלתות וארבעה" (כג)? אמרו לו ליהויקים: כתב ירמיהו ספר קינות (איכה)].

[—]. ג"ג עלה [ס"ע: בשנה ב' למלכותו, ועין ג'ש"כ] וכבש את יהויקים [ולא הגלהו בכבוש יהויקים לא הגלה שום אדם. ערכין יב ורש"י שם]. מ"ב כ"ד א.

ולפי דעתי: בסוף השנה, וזה לתשובת השנה מיום שבא ג'נ ירושלים לצור עליה לפי דניאל א' א; עין ג'שכ"ז) בא ג'נ והעיר באה (שוב) במצור. יהויכין יצא עליו, וג'נ לקח אותו ואת כל אשר לו בשנת שמנה למלכו לפי מ"ב כ"ד יב ובשנת שבע לפי ירמ' נ"ב כח [ס"ע: שנת ח' למלכות נבוכדנאצר, עין ג'שכ"ב, ושנת ז' לכבוש יהויקים, עין ג'שכ"א] והוציא את אוצרות בית ה' ואוצרות בית המלך והגלה את יויכין וכמה אלפים מיושבי ירושלים ומאנשי החיל לבבל. מ"ב כ"ד ט-ס; דה"ב ל"ז י; ירמ' נ"ב כח. במספר השבויים והגולים יש חלוקים במקורות האלה, ועין רש"י שם. [ס"ע כה: בחצי היובל גלה יהויכין (הינו בשנת כ"ה ליובל), בשנה ד' בשבוע. ועין ב"ך"ג. —ס"ע כה: יום שנכנס ג'נ להיכל בימי יהויכין נולד שטנו דריש. עין ג'שפ"ט].

הערה. סדר הזמנים בשנות מלכותם של יויקים ויויכין כך הוא לפי המקרא ולפי ס"ע: יויקים מלך י"א שנה; שנה ד' ליויקים הוא א' לניני; [בשנה ב' לניני, שהיא ה' ליויקים, כקצו ניני (ולא הגלהו)] ויויקים היה לו עבד ג' שנים, אח"כ מרד בו — כל המאורעות האלה זמנם פורש אצלנו לפי המקורות. יויקים עמד במדרו ג' שנים וזה אינו מפורש במקרא, אלא ס"ע מסיקו מן הכתוב דניאל א' א: "בשנת שלש למלכות יויקים בא ג'נ מלך בבל ירושלים ויצר עליה" [אפשר לומר כן? והלא ניני מלך בשנת ד' ליויקים? אלא "שנת שלש" למדרו]. מרש"י דניאל שם נראה שרשי חשב את ג' שנות שעבודו של יויקים וג' שנות מדרו למן השנה שלאחר שנת כבוש, הינו משנת ו' למלכותו, וכן הוא מונה שם: ה' שנים קודם שכבשו וג' שעברו וג' שמרד בו. זה לא יתכן שדרי בס"ע אמור בפרוש, ששנת ז' לכבוש יויקים היא שנת ח' לניני רק בדוחק גדול אפשר ליטב דברי רש"י אלה, היינו שאם

מלך מצרים לא יכול עוד לבוא לעזרה. ס"ע ה. — משנה זו מתחיל המנין לכבוש יהויקים, ושנה זו היא א' לכבוש יהויקים. [ג'שכ"א—ג'שכ"ג]. ג' שנים שהיה יהויקים עבד לג'נ. גודדי כשדים וגודדי ארם באים להלחם בו, [ג'שכ"ד, שמנה ליהויקים. ה' לנבוכדנאצר]. מרד יהויקים. מ"ב כ"ד א—ה ז. [ג'שכ"ד—ג'שכ"ז. ג' שנים שעמד יהויקים במדרו. ועין הערה לג'שכ"ז]. [ג'שכ"ז. י' ליהויקים. ז' לנבוכדנאצר]. בשנת שלש (עין הערה לג'שכ"ז) למלכות יהויקים מלך יהודה בא נבוכדנאצר מלך בבל ירושלים ויצר עליה. דניאל א' א. (כפי הנראה התחיל המצור בסוף השנה ונסתם בחדשים הראשונים של השנה שאחריה; ועין בערכים הבאים). [ג'שכ"ז]. י"א ליהויקים [ז' לכבושו]. ח' לנבוכדנאצר. (כפי הנראה: בתחלת השנה). "ותן ה' בידו את יהויקים מלך יהודה". דניאל א' ב. "ואסרהו בנחשתים להוליכו בבלה". דה"ב ל"ז ו. ולפי גבואת ירמיהו כ"ב יט נקבר "קבורת חמור סחוב והשלך מסביב לשערי ירושלים" [ס"ע כה: מלמד שכיון שאסרו מיד מת באסוריו והוציאו וגררו]. ג'נ לקח אתו לבבל גם מקצת מכלי בית האלהים. דניאל ס; דה"ב ל"ז ח; מ"ב כ"ד ו.

[—]. (כפי הנראה שהה נבוכדנאצר כמה חדשים בירושלים לאחר שכבשה, עכ"פ עברו כמה חדשים ללא מלך בירושלים, ולסוף, כג' חדשים לפני סוף השנה) מלך יהויכין (יויכין, יכניהו, כניהו) בן יהויקים, בן י"ח שנה ומלך ג' חדשים לפי מ"ב כ"ד ה. ובן ח' שנים ומלך ג' חדשים וי' ימים לפי דה"ב ל"ז ט [ס"ע כה: בן י"ח כשמלך (יהויכין), ומשמלך נבוכדנאצר — שמונה, לכשנחתם נור דינו לגלות. עין ג'ש"כ].

[—]. "ולתשובת השנה" (דה"ב ל"ז י)

ומן מה, ובתחלת או בחדשים הראשונים של י"א ליויקים, ד' למדרו, ו' לכבושו, ח' לני, תפס את יויקים שמת מיד; באותה שנה, כפי הנראה בסופה, לאחר שמלך יויכין ג' חדשים, חזר ני, לתשובת השנה. והגלה את יויכין.

המלים, לתשובת השנה" (דהי"ב ל"ו י) נתנות להתפרש בשני דרכים: א) במלאת בדיוק שנה למאורע ידוע, שדובר עליו קודם. והו' הפרוש הרגיל, וגם לפי פרוש זה סדורנו עולה יפה, שכן עלה נ"נ על יויקים בסוף שנת ג'שכ"ז (אם כי הרנו רק בשנה שלאחריה) ועל יויכין בסוף ג'שכ"ו. ב) ואולם ת"י ש"ב י"א א. מ"א כ' כב וכו' מתרגם, לתשובת השנה" – לזמן סופא דשתא, ואם כן לא לאחר שנה לאיזה מאירע, אלא בכלל לסוף השנה (אבל עין ב"ק"א), וכן גם מפרש רש"י פעם אחת מ"א כ' כב; בדה"א כ' א מפרש רש"י, לתשובת השנה: כשהעשבים בשרה להאכיל הסוסים", וזה לפי פרוש רש"י ש"ב י"א א; וגם פרוש זה אינו מזיק שנה שלמה בין מאורע למאירע, ורק בדה"ב ל"ו י, הני במקרה שלנו, מפרש רש"י: "ולתשובת השנה" – שהגלה יויקים, ומכאן ראה נוספת שהפרוש לדה"י המיוחס לרש"י אינו שלו.

ואולם הגר"א מפרש, לתשובת השנה" לפי הפרוש הראשון, ודקא: במלאת שנה למגור יויקים, הני שגלות יויכין היתה שנה לאחר הריגת יויקים. וכיון שלא יכול לקבוע את גלות יויכין בשנה א' לצדקתו, שהרי זו היתה בהכרח ט' לני (מאתר ששנה י"א לצדקתו היא י"ט לני; עין גישלה), לכן קבע ליויכין שנה שלמה, פרוש: שלא מלך עד סוף השנה ולא מלך רק ג' חדשים, וכדי לפנות ליויכין שנה שלמה הכרח להמליך את אמציה שנה אחת בחיי אביו (עין ג'ק"א), ועייב הקדים את שנות כל מלכי יהודה עד יויקים בשנה אחת, ולפי"ו הכרח להגיע מקומות אחרים בס"ע (עין ג'רייג ונ"ש"ג).

כי שנת ה' ליויקים, שבה נכבש, אינה נמנית בכלל ג' שנות שעבודו, בכל זאת נחשבת שנת י"א למלכותו שנה ו' לכבושו, ואולם כונתי האמתית של רש"י מתבררת ממקומות אחרים. במגלה י"א מפרש רש"י: "לאחר שכבשו (נ"נ את יויקים) עקרו ג' שנים ומרד בו, ולמך כאן שעמד במדרו ג' שנים, הרי ו' שנים לכבושו, ובפעם הזאת נמסר בידו והרגו והמליך את יויכין בנו תחתיו וכא לו לבבל, חזר עליו לתשובת השנה והגלו והמליך את צדקתו. נמצאת גלות יויכין בשנת שבע לכבוש יויקים והרי הכתיב קורא אותה בשנת ה' למלכות נ"נ, למדרו שבשנה שניה למלכותו (של נ"נ) כבשו, פה אין ספק בחשבון שנות השעבוד והמרד לפי רש"י, אבל עדין יש מקום לטעות ולומר, כי לפי רש"י הרנ נ"נ את יויקים בשנת ו' לכבושו ואת יויכין המליך בשנה הבאה, בשנת ו' לכבוש יויקים. פרוש כזה לא יתכן גם הוא, שהרי אם כן נהרג יויקים בשנת י' למלכותו, והוא מלך י"א שנה, על כרחך אתה אומר שכונת רש"י היא, שלאחר שמלא ו' שנים לכבוש יויקים נמסר בידו ני בשנה ו' לכבושו ואז נהרג, הני באותה שנה שבה גלה יויכין לאחר שמלך ג' חדשים, וכונתו זו של רש"י מפורשה בערכין י"ב, ששם הוא מוסר את דברי ס"ע, בשנת שלש למדרו שהיא ו' לכבושו, ומסים: אלמא ו' לכבוש יויקים היא ח' למלכות נ"נ, והינו דאמרינן: שנה שניה כבש יויקים".

בשים לב לכל זאת סדרתי את השנים בפנים הספר כך: ג' שנות שעבודו של יויקים נחשבות מן השנה שבה נכבש, הני ה' ו' וז' למלכותו, ב' ג' ד' לני (ג'שכ"א – ג'שכ"ג); ג' שנות מדרו – ח' ט' ו' ליויקים, ה' ו' וז' לני (ג'שכ"ד – ג'שכ"ו), ובסוף שנה ג' למדרו, ו' לכבושו, י' למלכותו, ו' לני (ג'שכ"ו) עלה נ"נ וצר על ירושלים, ככתוב בדניאל א' א, והמצור כמובן ארך

היא י' לנ"ג וי"א לצדקיהו היא כ' לנ"ג, נמצא שיויכין נלה בשנת ט' והבית חרב בשנת כ' לנ"ג, ולפי ס"ע נלה יויכין בשנת ח' והבית חרב בשנת י"ט לנ"ג. משום כל זה הברכה הוא שיויכים ויויכין גלו שניהם בשנה אחת. וכן גם דעת הגי' יעבץ וכמה מפרשים אחרים.

והנה לאחר כתבי את כל הדברים האלה, וכבר עמדתי באמצע הרפסת הספר הזה, מצאתי כי הנר"א בריש פרושו ליהזקאל סותר את דברי עצמו בס"ע, ושם הוא מוכיח בהשעמה, כי י"ח ליאשירו היא א' ליובל (תחת אשר בס"ע הגיה את המאמר: "אותה שנה היא היתה תחלה של יובל" וכתב בהדגשה: "היא היתה שנה של יובל, בצ"ל, כי מגלות יויקים עד גלות יכניה שנה"). וכן גם הוא עושה שם את החשבון מאירעות יויקים ויויכין המשתיה עם חשבוננו (הינו שיויכין נלה בסוף שנה י"א ליויקים), אם כי בקצת שנויים ואם כי גם שם הוא חולק על רש"י, שדבריו במקומות אחרים אמנם זקוקים לבאור כפי שפרשנו לעיל. — לפי הערת נכד הנריא שם חזר והדפיס את דברי הנריא בצורתם המתקנה משום שבמקום אחר נפלו בהם טעויות הדפוס. אבל הסתירה שעליה העירונו בין דבריו בס"ע ובין דבריו בפרושו ליהזקאל אי אפשר לתלות בטעות הדפוס, אלא בשתי דעות שונות של הנריא, שחזר במאוחר מאחת מהן, וכפי הנראה זו שכס"ע היא הקדומה.

אגב, בתחלת דברי הנריא שם בפרושו ליהזקאל נמצא עוד פרט אחר, שאני מוצא לחזק להעיד עליו פה, אם כי מקומו בערך ביקבית, אבל בעת שנרפס אותו הערך טרם נודעו לי דברי הנר"א. הוא מטעים שם, כי מה שאמור במאי ו' א, כי בנין שלמה התחילו לבנות בת"פ שנה לצאת בני ממצרים, הכונה היא דוקא בתחלת ת"פ, וראיה לדבריו הוא מביא מחשבון המשכנות: מ' שנה במדבר, י"ד שכבשו

שנת י"ח ליאשירו (לפי חשבוננו נ'ש"נ, ע"ש), לפי ס"ע: תחלה, של יובל, היא אפוא לפי הנר"א נ"ב, ולכן הוא מניה שם וכותב: "היא היתה שנה של יובל בצ"ל, כי מגלות יויקים עד גלות יכניה שנה, ולא כמו שכתב רש"י בכתובים שבין גלות יויקים לגלות יכניה לא היה אלא ג' חדשים, והוא כתיב, "ולתשובת השנה", אלא שלא מלך אלא ג' חדשים, ורש"י בעצמו חזר בו כמיש במגלה ע"ש. כונתו: כיון ששנת גלות יויכין היא לפי ס"ע כיה ביובל (וגלות צדקיהו וחרבן הבית בשנת ל"ז ביובל), ומיה ליאשירו עד גלות יויכין עברו כיו שנה: י"ד ליאשירו שמלך ל"א שנה, י"א ליויקים ואחת ליויכין (כי מגלות יויקים עד גלות יכניה שנה"), הרי כיו (ועד חרבן הבית עוד י"א שנה לצדקיהו, הרי ל"ז), נמצא ש"ח ליאשירו היא לא א' ליובל אלא שנת היובל, הדברים, "כמו שכתב רש"י בכתובים מקנים כפי הנראה לרש"י ירמ' ו' ט: "משהגלה את יויקים והרטו והמליך את יכניה חזר לסוף ג' חדשים והגלהו". והנה ראשיתו גם פה אין כונתו של רש"י אלא שלאחר שמלך יויכין ג' חדשים חזר נ"ג וכו' ולא שבין גלות יויקים לגלות יכניה לא היה אלא ג' חדשים"; ושנית: לא מרש"י שבמגלה יא ולא בשום מקום אחר שהוכרנו אין להסיק בשום אופן, שלפי רש"י, מגלות יויקים עד גלות יכניה שנה, אלא דוקא להפך: רש"י ליהזקאל א' ב ובמקומות אחרים אינו מונה ליכניה שנה מיוחדת וחושב שנה י"ח ליאשיר לשנה א' ביובל.

ולסוף, דברי הנר"א אין לי שבם לא רק לפי דברי רש"י בלבד, אלא גם כשהם לעצמם יש עליהם פרכה שאני יודע לתרצה: אם שנות יויקים ויויכין הן י"ב שנה, כפי שיוצא בהכרח לפי חשבוננו, וד' ליויקים היא א' לנ"ג, נמצא שיה ליויקים (הינו שנת מלכות יויכין) היא ט' לנ"ג וא' לצדקיהו

וחלקו, שם"ט דשילה ונ"ו הנוב ונבעין
(עד תחלת בנין הבית), ואם כי מזה יוצא
כי אמנם שלמו ת"פ שנה מיציאת מצרים
עד תחלת הבנין, אבל מתוך פרוט נ"ו של
נוב ונבעין (י"ג של שמואל ושאל, מ' של
דוד וד' של שלמה) נמצא כי שנת נ"ו
לנוב ולנבעין היא שנת ד' לשלמה, ומכיון
שבנין הבית התחיל בתחלת ד' לשלמה,
הרי שנים ת"פ ליציאת מצרים הוא תחלת
ת"פ. ומכאן הגיע הגר"א בהכרח לדידי הקשי
הגדול לפרש, כי אעפ"י שהתחילו לבנות
את הבית בתחלת ת"פ בכל זאת
התחילו למנות לו שנה א' מתחלת שנת
תפיא ליציאת מצרים, ואמנם זה יוצא בהכרח
מתוך חשבון ת"י שנות עמידת הבית עד
חורבנו ומתוך חשבונות אחרים.

והנה בהערותינו לערך ב'קכ"ח כבר
הוכחנו והדגשנו, כי בנין הבית התחיל
לאחר שכבר מלאו ת"פ שנים שלמות ליציאת
מצרים, באיר של שנת תפיא. ולפי דעתנו
שם אפשר למצוא אפילו מתוך דיוק בכתוב
מ"א ו' הוכחה, כי הכתוב מתכוון לאמר:
בחדש איר לאחר שמלאו ת"פ שנה ליציאת
מצרים, בעת שעמדו בתוך (ואולי כמו
שאומר הגר"א: בתחלת) שנה ד' לשלמה;
ועין בספח ו' סמן ד בהערה.

ואשר למנין שנות המשכנות כבר הוכחנו
בבאורינו לערך ב'ך"ג, כי שם"ט שנות
משכן שילה מתחילות בהכרח לא מניסן
שבו נשלמו י"ד שכבשו וחלקו (ב'ך"ב) אלא
מתשרי ב'ך"ג. לפי זה הן מסתימות עם מות
עלי בסוף שנת ב'ףע"א, ומתחלת ב'ףע"ב
מתחילת י"ג שנות משכן נוב (כל ימי
שמואל ושאל), ומתחלת ב'ףפ"ה, מאחר
מות שמואל ושאל, מתחילות נ' שנות משכן
נבעין המסתימות לזמן גמר בנין הבית
בתחלת (במרחשון) ב'קל"ה (ע"ש הוכחתנו
כי הבית נבנה שש שנים וז' חדשים, שהם
רבה של שנה ז'). נמצא כי לעת התחלת
בנין הבית, איר ב'קכ"ח, באמצע או בתחלת

שנה ד' לשלמה, עברו למשכנות נוב ונבעין
יחד נ"ו שנה וחצי, כלומר עמדו או בתוך
שנה נ"ז, ולמשכן נבעין בלבד מ"ג שנה
וחצי, וכשתוסיף עליהן ו' שנים וחצי זמן
בנין הבית, הרי נ' שנים שלמות. ולפי
סדר זה הכל מתישב יפה בלי שום קשי
ודחק, וממילא מוכן כי תחלת שנת תפיא
ליציאת מצרים, שבה הוחל הבנין, היא גם
תחלת המנין לשנות עמידת הבית (ויותר
נכון לפי שיטתנו, כי כל שנת ב'קכ"ח מתשרי
נחשבת לפי המנין הרשמי לשנה א' לת"י
שנות הבית), ואלו בחשבונות הגר"א אנו
מוציאים סתירות גם במנין שנות המשכנות,
כי בפרושו לחוקקאל הוא מונה תחלת שנת
נ"ו לנוב ולנבעין (וממילא תחלת מ"ד לנבעין
בלבד) לתחלת בנין הבית (באיר), וזו היא
אצלו גם תחלת שנה ד' למלכות שלמה
(מניסן); ואלו בפרושו לס"ע י"ג סמן ב
הוא מונה: "נ' שנה של נבעין, דהיינו מ'
של דוד וי' של שלמה, ותחלת שנת י"א
נגמר ביהמ"ק", וגמר הבנין הלא מפורש
במ"א ו' לח: בול הוא החדש השמיני
(מרחשון) שנה י"א לשלמה; וחוק מזה, בין
אם נמנה שנות בנין הבית שש שנים וחצי
ובין ו' וחצי (עין הערתנו לערך ב'קל"ה)
נמצא למשכן נבעין לפי הגר"א לא נ' שנים
שלמות, אלא חצי שנה או פחות או יותר;
או שעלינו לאמר בהכרח, כי בתחלת בנין
הבית עמדו לא בתחלת אלא באמצע נ"ז
לנוב ולנבעין, והבית נבנה שש שנים וחצי,
כמו שבארנו.

ואשר להתאמת שנות משכנות נוב ונבעין
עם השנים מתחלת מלכות שאול, הרי
החשבון הוא כזה: כאמור עברו למשכנות
נוב ונבעין עד תחלת בנין הבית נ"ו שנה
וחצי; מהן י"ג לשמואל ושאל, מ' לדוד
וג' וחצי לשלמה, הרי נ"ו וחצי, ומשום זה
כתבת, כי הבית נבנה בתוך שנה ד'
לשלמה, אם כי תחלת מלכותו נמנית מניסן
(אנב: שלמה קמלך פעמים, לפי דה"א

י"ש חה' חשעב: דוד ראה את דניאל
עומד ממנו.

שם משלי תתקמ"ט: אמר הקב"ה ליהודה:
אתה הצלת ג' נפשות מן האור (תמר
וב' ילדיה) ואחד מן הבור (יוסף). חייך
שאני מציל לך ג': חנניה מישאל ועזריה
מן האור ודניאל מגוב האריות; עין
ג'ש"ט וג'שפ"ט. —ובי"ש ריש דניאל הדבר
שנוי במחלוקת: לפי ר' אעזר היו כלם
מבני יהודה, ולפי רשב"ג היה דניאל
מבני יהודה, וחנניה מישאל ועזריה
משאר שבטים].

[ג'שכ"ח]. מלך בכל ממלך את
מתניה דודו של יויכין (לפי מ"ב כ"ד יז;
ולפי דה"ב ל"י: אחיו). ויסב את שמו
צדקיהו; ועין דה"א ג' טו טז: „ובני יאשיהו:
הבכור יוחנן, השני יהויקים, השלישי
צדקיהו, הרביעי שלום; ובני יהויקים
יכניה בנו צדקיהו בנ"; ובירמ' ל"ז א: „צדקיהו
בן יאשיהו“ [לפי הוריות יא וכריתות ה: הוא
יוחנן הוא יהואחז (בן יאשיהו, שמדך
אחרי אביו ג' חדשים); ויהויקים היה
קש"ש ממנו, והכתוב קורא ליוחנן הבכור
משום שהיה בכור למלכות; הוא שד"ם
הוא צדקיהו, שהיה השלישי לבנים:
יוחנן (יהואחז), יהויקים, צדקיהו, והרביעי
למלכות לאחר מות יאשיהו: יהואחז בן
יאשיהו, יהויקים בן יאשיהו, יויכין בן
יהויקים וצדקיהו בן יאשיהו, ולכן הכתוב
קורא לו, הרביעי שד"ם]. צדקיהו בן
כ"א במלכו וי"א שנה (ג'שד"ח) מלך.
מרד במדך בבל, עין ג'שד"ד. [ולפי
פסיק רבתי (י"ש ירמ' שכו): לא הספיק נ"נ
ללכת מירושלים לארצו עד שמרד בו].
מ"ב כ"ד יז—כ: „דהי"ב ל"י י—טו: ירמ' ל"ז א ב,
ב"ב א—ג. ועין ירמ' כ"ב יא.

ה ע"ה. לפי דעת כמה מפרשים המלך צדקיהו
בשנת ג'שכ"ז, בעת אחת עם גלות יכניה. עכ"פ
שנה א' בין לגלות יויכין ובין למלכות צדקיהו
היא ג'שכ"ח. וזו היא כפי הנראה כונת רש"י
יחז' מ' א, שיויכין נלה בכ"ז ליובל, כלומר: שנה

כ"ט כב, וכן גם נראה ממיא כ' יב, ובפעם
הראשונה בחיי דוד, ובדואי כמה חדשים
לפני מותו, ולפי זה יתכן מאד, כי בתחלת
בנין הבית עמדו באמת באמצע שנת ד'
לשלמה); אבל אפשר כמו כן להסכים, כי
שלמה עמד אז בתחלת שנה ד' למלכותו,
ומחצית השנה החסרה לעמת שנות המשכנות
יש למנותה לשנות מלכות דוד, שמלך על
פי האמת מ' שנה וחצי, לפי ש"ב ה' ה:
שהרי אותה מחצית השנה אי אפשר לבטלה
מתוך החשבון הכללי, ובהכרח עלינו
להוסיפה או על שנות מלכות דוד או מלכות
שלמה, וכפי הנראה היא מחצית השנה
שכין המלכת שלמה הראשונה בחיי דוד
ועד המלכתו השנייה לאחר מותו. וככה נמצא
שמנין השנים לפי סדורנו מדויק בהחלט.
[ג'שכ"ז—ג'שכ"ט]. לפי פקודת
נבוכדנצר הובאו לארץ שנער מבני
ישראל ומוזרע המלוכה ומן הפרתמים
ילדים טובי מראה ויודעי דעת ומביני
מדע לגדלם שלש שנים וללמדם ספר
ולשון כשדים, למען יוכלו לעמוד לפני
המלך בהיכלו. בהם היו מבני יהודה
(עין למטה) דניאל, חנניה, מישאל
ועזריה, שנקראו בשמות בלששצר,
שדרך, משך ועבד-נגו. הם חכמו והשכילו
מכלם, ולסוף ג' השנים הובאו לפני
המלך. ויהי דניאל עד שנת אחת לכורש
המלך [רש"י: היה בגדולה בבבל עד שנת
א' או לכורש הראשון שלפני אחשורוש
(ג'ש"צ), או לדריש השני אחר אחשורוש
שנקרא גם הוא כורש (ג"ת ז')]. דניאל א—
בראש הפרק אמר: „בשנת שלש למלכות
יהויקים“; ועין ג'שכ"ז וג'שכ"ו, ששם מבואר
כי שנת שלש מכונה לשנת י' ליוויקים,
ותפישת יויקים וגלות יויכין היו בשנה
שלאחריה, הינו ג'שכ"ו, ולפי משמעות
הכתובים החלו לגדל את הילדים משנה זו
או משנה שלאחריה. —(במגלה טו. יש דעה
כי דניאל הוא התך שבאסתר ד' ה.)

[ל"א ז: "הרה ויולדת יחדיו" – שבת ל: דרש רבן גמליאל: עתידה אשה שתלד בכל יום שנא' כנ"ה. לגלג ע"יו אותו תלמיד אמר: "אין כל חדש תחת השמש" (קהלת א' ט). אמר לו: בו ואראך דוגמתן בעולם הזה. יצא והראה לו תרגולת. ועין שם עוד כדומה לזה.

ל"א יט: "הבן יקיר לי אפרים אם ילד שעשועים" – וי"ד ב' ג: איהו ילד שעשועים? בן ב' בן ג' בן ד' בן ה' שנים].

[ג'של"א]. ד' לצדקיהו. צדקיהו יורד לבבל [ס"ע: להקביל פני נבוכדנצר מלך בבל בבבל] בלית שריה בן נריה שר מנוחה [וחרז ובא לו למלכותו לירושלים]. ירמיהו כתב בספר את כל נבואתו על הרעה אשר תבוא על בבל (עין בערך הסמוך) ואמר לשריה שיקרא את הספר בבבל. ואחר כך ישליך אותו אל תוך נהר פרת: "ככה תשקע בבבל".

ירמ' ג"א נט – סד.

[–]. נבואות ירמיהו ג' – ג"א נח: "אל בבל אל ארץ כשדים". נבואות אלה לא נרשם זמן, אבל לפי המספר באותו פרק ג"א מנס עד סד (עין בערך הקודם) מותר לשער, שנבואות אלה נאמרו באותו פרק, והן הן היו אותו הספר אשר בו כתב ירמיהו "את כל הרעה אשר תבוא אל בבל". ולא מצאתי על זה רמז בשום מקום, אולי משום שהדבר מובן מאליו? – שם ג"א מו: "ופן ירך לבככם ותיראו בשמועה הנשמעת בארץ" וכו' עין ג'שפ"ט – ג'תי"ב.

[–]. נבואת ירמיהו מ"ט לד – לם אל עילם. שם לד: "בראשית מלכות צדקיהו"; אבל עין בערך הסמוך, שמשם נראה שס"ע מיחס נבואה זו לשנה ד' לצדקיהו, כפי הנראה לפי השוואה עם הכתוב ירמ' כ"ח א. [–]. בחדש החמשי (אב). נבואת השקר של חנניה בן עוזר על שבירת על מלך

א' גלותו נמנית מכיו ליובל, אם כי גלה בסוף השנה הקודמת.

[–]. נבואת ירמיהו כ"ב. בפרק זה מדבר על שלשה מלכים כאחד: (יא) על "שלום בן יאשיהו המולך תחת יאשיהו אביו" [שכפי האמור לעיל הוא צדקיהו]; (יב) על יהויקים ("לא יספרו לו", וזה מוכיח כי הדברים נאמרו בזמן סמוך למותו); (כד) על כניהו. ולכן שיכת נבואה זו, לדעתו, לראשית ממלכת צדקיהו. – סמוכה לה נבואת ירמיהו כ"ג שזמנה לא פורש; ועין שם ה' ג, שכפי הנראה מכוונים למלכות צדקיהו, ולפי הענין – לתחלתה.

כ"ב ז: "אל תבכו למת" [מ"ק כז: א], תבכו למת' יותר מדי, ואף תגודו לו' יותר מכשיעור. הא כיצד? ג' ימים לבכי וז' להספד ול' לגיהוץ (חוספות שם: לכבוס) ולתספורת].

כ"ג ז ח: "הנה ימים באים וכו' ולא יאמרו עוד וכו' אשר העלה את בני מארץ מצרים, כי אם וכו' אשר העלה ואשר הביא את זרע בית ישראל מארץ צפונה ומכל הארצות אשר הדחתים שם" וכו' – עין ב'תפ"ח עמוד 89 טור א. [–]. נבואת ירמיהו כ"ד אחרי הגלות ג'נ את יכניהו.

[–]. אחרי צאת יכניה מירושלים שלח ירמיהו ביד השרים, אשר שלח צדקיהו אל נבוכדנצר, ספר אל עם הגולה בבבל: "בנו בתים ושבנו וכו' כי לפי מלאת לבבל ע' שנה אפקד אתכם". בתשובה על הספר הזה שלח שמעיהו הנחלמי ספרים אל העם אשר בירושלים ואל צפניה הכהן והוכיחו על אשר לא גער בירמיהו; ועל כך מקלדו ירמיהו קללת כרת. ירמ' כ"ט. – סמוכות לפרק זה נבואות ירמיהו ל' ול"א שזמן לא פורש. אבל תכנן הוא נחמות והבטחות על שיבת ישראל ויהודה, ויתכן שהן המשך לנבואה כ"ט י – יד.

ולפי ירר סג' י"א ה: והלא אין חדש ו' מן השנה? אלא מת ער"ה וצוה בניו שיקברוהו לאחר ר"ה ולא קודם ויעלימו את מיתתו, כדי לעשות נבואת ירמיהו שקר].

[ג'ש"ב]. ה' בחדש הרביעי (תמוז). „בשלים שנה... היא השנה החמישית לגלות המלך יויכין”. [ס"ע כו: ל' שנה משנמצא הספר בית ה' (י"ח ליאשיהו, עין ג'ש"ג); ורש"י: נמצאנו למדין של שנה שמנה לתחלת היובל מנה, שהיובל האחרון התחיל בתחלת י"ח ליאשיהו, והינו הן]. נבואת יחזקאל א' בתוך הגולה (בבבל) על נהר כבר, ובאותו פרק גם הנבואות שבפרקים הבאים ב—ד, שזמנם לא פורש. [לפי מכילתא בשלח ז (י"ח רמס) פרק ב' הוא תחלת הספר, אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה; ויש אומרים כי פרק י"ז הוא תחלת הספר; וכן הוא לפי קהלת"ר א' לא.

פרק א' (ומסתבר שגם שאר הכתובים המדברים באותו ענין, ח' א—ד, פרק י') נקרא בשם „מעשה מרכבה” (מַטְפִּיטִיקָה), כשם שבר' פרק א' נקרא בשם „מעשה בראשית” (קוסמוגוניה), ובשמות אלה נקראות גם הבריתות המיוחדות לענינים אלה. חגיגה י"ב, ורש"י שם.

שם ג' טו טז אמור: „ואבוא אל הגולה תל אביב וכו' ואשב שם שבעת ימים משמים בתוכם, ויהי מקצה שבעת ימים ויהי דבר ה' אלי' וכו'”. שם ד' ד' ה: „ואתה שכב על צדך השמאלי מספר הימים אשר תשכב עליו תשא את עונם וכו' שלש מאות ותשעים יום” [ס"ע כו: מלמד שהיו ישראל (עשרת השבטים) מכעיסין לפני הקב"ה משנכנסו לארץ ועד שיצאו ממנה ש"צ שנה; ורש"י עושה את החשבון: רמ"ג משמלך ירבעם עד שגלה הושע בן אלה, ובימי הושע שפטים קי"א שנה, והשאר סתומים (רש"י אומר: „ואתה מוצא

בבל ועל השבת כלי בית ה' ויכניה וכל גלות יהודה בעוד שנתים. „ויקח חנניה הנביא את המוטה מעל צואר ירמיה הנביא וישברוהו” (עין ג'ש"י). נבואת ירמיהו לחנניה: „השנה אתה מת”. ירמ' כ"ה. זמן נבואה זו מסמן שם א': „בשנה ההיא בראשית ממלכת צדקיה מלך יהודה בשנת הרביעית בחדש החמשי” [רש"י: בראשית ממלכת צדקיה' — בתחלה שהשליטו על חמשת המלכים (עין ג'ש"י); ואי אפשר לומר בתחלת מלכותו, שהרי נאמר „בשנה הרביעית” אותה שנה ירד להקביל את פני נבוכדנצר בבבל ושריה שר מנוחה עמו, והשליטו על המלכים. לפי ס"ע ופסיקתא רבתי כ"ו ג. — סג' פס. וס"ע: מי הסעה את חנניה? ירמיהו שעמד בשוק העליון ונבא: „הנני שובר את קשת עילם” (ירמ' מ"ט לה). דרש חנניה קל וחומר בעצמו וכו' ובא הוא בשוק התחתון ואמר: „כה אמר ה' וכו' שברתי את על מלך בבל”. — ולפי ירר סג' י"א ה בשם ר' יהושע בן לוי: חנניה בן עזור נביא אמת היה אלא שהיה לו קיבוט (סרוף דעת או בלבול מח). ועל סמך הנבואה „לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקוד אתכם”, יר' כ"ט י, עשה חשבון כזה: כל ימיו של מנשה נ"ה שנה, צא מהן כ' שנה שאין בית דין של מעלה עונשין וכורתים (הרי נשאר משנות מלכותו של מנשה ל"ה שנה), ב' של אמון וליא של יאשיהו, הרי ס"ח, ולכן נבא: „בעוד שנתים ימים אני משיב” וכו'. — ברור שריב"ל נותן בזה דוגמה של חשבון מבולבל ומלא טעויות (שהרי לא הוכנסו בחשבון י"א שנות יהויקים וד' שנות צדקיהו, ועוד), ולכן כל המסקנות שנסו מפרשים שונים להוציא מדברי ריב"ל אין להם יסוד].

[—ערב ר"ה]. „וימת חנניה הנביא בשנה ההיא בחדש השביעי”. ירמ' כ"ה יז. [רש"י

הרי ע' שנות שמיטה ויובל שלא שמטו ישראל, לפיכך גלו ע' שנה לקיים, אז תרצה הארץ את שבתותיה וכו' (ויקרא כ"ו לד לה; דהייב ל"ו כא).

שם ד"א: "ומים במשורה תשתה וכו' מעת עד עת תשתה" – לפי פס' כו, מעת עד עת פה משמעו יום, והראיה העיקרית מהכתוב הקודם י: "ליום מעת עד עת תאכלנו".

שם ד"ו: "בא הקץ" [רש"י לפי גיטין פח: בא הקץ שאמרתי (דב' ד' כה כו ורש"י שם): "ונושנתם בארץ וכו' והשחתם וכו' אבד תאבדון מהר מעל הארץ" וכו'; "ונושנתם" בגימטריא פנ"ב. וישראל שהו בארץ משנכנסו לה ועד החרבן פ"ג שנה (עין ב'תפ"ח י' בניסן), והקדים להגלותם ב' שנים לפני מספר "ונושנתם" שלא יאבדו; ושם בגיטין מוסיף: שמע מינה, כי מהר' של אדון העולם הוא פנ"ב שנה.

— שם ד"יג: "המוכר אל הממכר לא ישוב" – לפי ערכין לג. פרושו: הנביא נבא, כי היובל עתיד להבטל, וממילא לא תשוב עוד האחוזה הנמכרת אל מוכרה כראוי לפי ויק' כ"ה יכת: והגמרא שואלת: אפשר יובל בטל (עין ג'קצ"ה) ונביא מתנבא עליו שיבטל? אלא מלמד שהחזירן ירמיה (עין ג'ש"ג).

[ג'של"ג]. ר' לגלות יכניה. ה' לחדש השני (אלול). נבואת יחזקאל ח' שם א: "אני יושב בביתי וזקני יהודה יושבים לפני" [ס"ע: מלמד שהיתה אותה שנה מעברת. פרוש: הנבואה הקודמת היתה בה' בתמוז, ולאחר ז' ימים, כ"ב בתמוז החלו ימי שכיבתו על צדו השמאלי ש"צ יום ועל צדו הימני מ' יום, ביחד ת"ל יום. מ"ב בתמוז עד ה' באלול של השנה הבאה, כשהשנה פשוטה יש לכלל היותר ת"ז יום; י"ח של תמוז, אב ל', אדולכ"ט, תשרי, מרחשון, כסלו, כל אחד ל', סבת כ"ט, שבט ל', אדר כ"ט.

מהם מפורשים רמז משמלך ירבעם עד שגלה הושע בן אלה; אבל על פי האמת מפורשים רק רמ"א שנה, ועוד: ז' ימים שמלך זמרי, ששה חדשים – זכריה וחדש אחר – שלום, ואולם גם תשובנו של רש"י וגם החשבון שהוא מכא שם בשם רב יוסף ריש מתיבתא אינם מדויקים, שהרי לפי המסורת שנות מלכי ישראל כולן מקוטעות ושנות מלכות הושע הן לא ט' כי אם י"ט. אכן הסך הכל הוא כמעט אחר. וחשבון הגירא: ר"מ של מלכי ישראל מירבעם עד שגלו וקי"א היו השעבודים שבימי השופטים ול"ט ש' עלי. ולפי סדורנו: ב'קס"ה (תחלת מלכו' ירבעם) – ג'רההה"מ שנה, מימי השופטים נחשבות רק שנות השעבוד: ח' שנות שעבוד כושן רשעתיס, י"ח עגלון מלך מואב, כ' יבין מלך כנען, ז' מדין, י"ח בני עמון ומ' פלשתים – קי"א שנה]. – שם ה: "וכלית את אלה ושכתב על צדך הימני שנית ונשאת את עון בית יהודה ארבעים יום, יום לשנה יום לשנה נתתיו לך" [ס"ע: מלמד שהיו בית יהודה מכעיסין לפני הקב"ה משגלו עשרת השבטים ועד שחרבה ירושלים (כלומר: במשך הזמן שבין שני המאורעות האלה, שהוא קל"ג שנה, רק) ארבעים שנה. ורש"י עושה את החשבון (פה ובחקוק ב' ג): כ"ב של מגשה (עין ג'ר"ג). ב' של ארון בנו (ג'רפ"ד-ה'), י"א של יהויקים (ג'שי"ז – כ"ו) וה' של צדקיהו, שהרי הנביא עומד בשנת ה' למלכותו – מ' שנה. בס"ה עם שנות החטא של בית ישראל ת"ל שנה, ומה' לצדקיהו עד חרבן הבית עברו עוד שש שנים, הרי תל"ו שנה, שהן ח' יובלות ול"ו שנה. בכל יובל יש ז' שנות שמיטה, הרי נ"ו. ועוד ח' שנות יובל, וה' שנות שמיטה מל"ו השנים, הרי ס"ט; הוסף על אלה גם שנת היובל האחרון שלא הספיקו לעשותו מפני שגלו בעונם מן הארץ.

יום". ובשכר ששמש כ"א יום נתנו לו כ"א מלכים וכו'.

שם י"ב ג: "וגלגה יומם לעיניהם" — רש"י: "יומם" מיום אל יום שנים שלשה ימים; וכן כל יומם שבמקרא לשם יום יום הוא. דבר הנוהג ימים רבים.

י"ג ט: "בסוד עמי" — כתובות קט: זה סוד עבור.

י"ד א וגם כ' א: "ויבואו אלי אנשים מזקני ישראל וישבו לפני" — שהשיר ד' יג: חנניה מישאל ועזריה. (?? עין עמ' 178 א). ט"ו ו: "ואומר לך בדמיון חיי" (הראשון) — חנ' וירא ד: זה דם פסח].

[ג'ש"ד]. ז' לגלות ייכין. י' בחדש החמישי (אב). נבואות יחזקאל כ'—כ"ג בעת שאנשים מזקני ישראל באו לדרוש את ד' וישבו לפניו. — שם כ' ה: "ביום בחרי בישראל" [רש"י לפי ויק"ר ד' א: הרי שהיתה שנה זו כבושה לפני המקום קרוב לתשע מאות שנה משהיו במצרים עד יחזקאל והיתה אהבתו מחפה עליהם וכו']. — ס"ע: באותה שעה] כרת צדקיה ברית את כל העם אשר בירושלים לשלח איש את עבדו ואיש את שפחתו העברי והעבריה חפשים. וישמעו וישלחו. ירמ' ל"ד ח—י.

[— ס"ע: באותה שעה] מרד צדקיה במלך בבל והלך וסמך על מלכי מצרים.

מ"ב כ"ד כ: דהיי"ב ל"ו יג: ירמ' נ"ב ג.

[ג'ש"ה. ס"ע כ: בשנה השמינית לצדקיהו בא חיל מלך בבל על ירושלים] "וחיל פרעה יצא ממצרים וישמעו הכשדים הצרים על ירושלים את שמעם ויעלו מעל ירושלים" (ירמ' ל"ז ה). [וחיל פרעה שטף עזה וחזר למצרים].

הערה: בס"ע רשום מאורע זה בפרוש "בשנה השמינית לצדקיהו" (ולפי ב. רמבר כך היא הגירסה גם בכתבי יד שונים של ס"ע), ולא עוד אלא שהוא נמנה בין המאורעות של השנה השביעית ובין אלה של השנה התשיעית לצדקיהו. ברור אפוא, שלפי ס"ע בא חיל בבל על ירושלים בפעם

נ"ס ל', איר כ"ט, סיון ל', תמוז כ"ט, אב ל', ד' של אלול; ואם כן לא כלו עוד ימי שביבתה והוא אומר: "אני יושב", מלמד ששנת ג'ש"ג היתה מעוברת ונתוסף אדר א' ל' יום, הרי תל"ז יום, ונמצא שימי השביבה כלו כשבע לפני ה' כאלול. — באותה שעה (או: שנה) הראהו המקום ליחזקאל כבוד השכינה שמסתלקה מתוך הבית, עפ"י הכתובים י"ט ו"א כג. — ירמ' ס"ב א' ב: יחזקאל עבר את השנה בחו"ל; ועין ג'ש"ט: י"ב לגלותו]. — בשאר הנבואות שבפרקים ט' עד י"ט לא נרשם זמן, ויש לחשוב שהן נאמרו או באותו יום או בפרק הזמן שבין נביאה זו ובין י' באב של השנה הבאה (עין ג'ש"ד). על דבר פרק י"ז עין ג'ש"ב, שלפי יש אומרים הוא תחלת הספר. —

שם י" ב: "ויאמר אל האיש לבוש הבדים ויאמר: בא אל בינות לגלגל אל תחת לכרוב ומלא חפנך גחלי אש מבינות לכרובים וזרק על העיר", וראה שם עד פסוק ז — [רש"י לפי ויק"ר כ"ו ח (ועי"ש): לא זרקם מיד עד לאחר שש שנים (ובי"ש משלי תתקל"ב: שש שנים ומחצה; ואם כן זמנה של נבואה זו הוא ג'ש"ב), שנתעממו הגחלים בידו כל שש שנים, ותדע שהרי נבואה זו בשנה הששית נאמרה והעיר חרבה בשנת י"א. ובינא עז: אלמלא לא נצטננו גחלים מידו של כרוב לידו של גבריאל (הוא "האיש לבוש הבדים") לא נשתיירו משונאיהן של ישראל שריד ופליט. וי"ש יחד שמו: באותה שעה הוציאו לגבריאל לאחר הפרגוד והלקוהו ששים פולסי דנורא (מלקות של אש) ואמרו לו: אלו לא עשית לא עשית, ואם עשית מדוע לא עשית כאשר צווק? וכו'. הביאו את דוביאל שר הפרסים והקימוהו במקומו ושמש כ"א יום, והוא הכתוב בדניאל י' יג: ושר מלך פרס עומד לנגדי עשרים ואחד

[—]. נבואת ירמיהו כ"א. "בשלח אליה המלך צדקיהו את פשחור בן מלכיה ואת צפניה בן מעשיה הכהן". — כ"א יב: דינו לבקר משפט [י"ג: ז: ו:] וכי בבקר דנין וכל היום אין דנין? אלא אם ברור לך הדבר כבקר אמרהו. ואם לאו אל תאמרהו].

הערה. לדעתי (אם כי לא מצאתי סמך לזה) שיך פרק כ"א לכאן. אמנם בפרק זה שליחי צדקיהו לירמיהו הם, פשחור בן מלכיה וצפניה בן מעשיה, ואילו בפרק ל"ז הם, "יהוכל בן שלמיה וצפניה וכו'; אבל בפרק ל"ח, שהוא המשך לספור ל"ז יו—כא, נזכרים יוכל בן שלמיה ופשחור בן מלכיה. ונראה שאין הכתוב מדיק לקרוא בכל פעם את כל השמות, ואולם הקורא את כל שלשת הפרקים לפי סדר זה יכיר בנקל כי תכנם אחד הוא, והם משלימים זה את זה.

[—] לאחר שהתרחק ח"ל הכשדים יצא ירמיהו מירושלים ללכת ארץ בנימין, והוא נתפש ונאשם: "אל הכשדים אתה נופל", הובא אל השרים והפה והושם בכלא, בית יהונתן הסופר, וישב שם ימים רבים. ירמי ל"ז יא—טו. — (שאר המעשים המספרים בפרק זה ובפרק ל"ח, כפי שנכר לדעתי מתוך הדברים גופם, קרו בעת המצור על ירושלים, וקבעתים להלן בשנות ג'של"ו—ג'של"ח).

[—]. נבואות ירמיהו מ"ו: "אל פלשתים בטרם יכה פרעה את עזה" (בהתאם לדברי ס"ע שהבאנו בערך הראשון של ג'של"ה, ועין הערה שם). — בנבואות הסמוכות: מ"ח—מ"ט לג, למואב, לבני עמון, לאדום, לדמשק, לקדר ולממלכות חצור אשר הכה נינ מלך בבל, לא נרשם זמן, אבל לפי סדר המקראות הן שיכות לפרק זמן זה; ואולי נאמרו בשנת ד' צדקיהו (עין ג'ש"א) ביחד עם הנבואה מ"ט לד—לט והנבואות ב"ב א.

[ג'של"ו]. ט' לצדקיהו. י' בחדש העשירי (טבת). בא נבוכדנאצר מלך בבל וכל חילו אל ירושלים ויצורו עליה עד

הראשונה בשנה ח' לצדקיהו, היא ב' לסדרו (עין ג'של"ד). אבל משום שחיל פרעה יצא לעזרה ליהודה עלה חיל בבל מן העיר וחור בשנה ט', כאשר נבא ירמיהו, ומאו החל המצור האמתי. אמנם רש"י ירמ' מ"ז א על הכתוב, "בטרם יכה פרעה את עזה" מביא אותם הדברים בשם ס"ע ואומר: "כשהיה נינ צר על ירושלים בשנה העשירית לצדקיהו, אבל מן האמור לעיל אין להניח שהלשון נשתבשה בס"ע, ויותר מתקבל על הדעת כי משהו שבא את לשון רש"י בתשובו, כי בשנה ח' לצדקיהו טרם צר נינ על ירושלים; אבל הדעת נותנת שהנירסה בס"ע היא הנכונה, שכן אין אנו מוצאים בשום מקום איזה רמז, כי מצור ירושלים שאר כמעט ג' שנים, מ' בשבת של שנה ט' עד ט' באב של שנת י"א לצדקיהו, נפסק למספר חדשים. ולפי זה סודרו הערכים הסמוכים. ועין ג'של"ו.

[—]. השרים והעם, שצדקיהו כרת ברית אתם לשלח איש את עבדו ושפחתו חפשים (עין לעיל ג'של"ד), שבו וכבשו את העבדים ואת השפחות. נבואת ירמיהו ל"ד יא—כב. [סס יד: מקץ שבע שנים תשלחו איש את אחיו העברי אשר ימכר לך, ועבדך שש שנים, ושלחתו חפשי מעמך. — מן הסתירה שבכתוב הזה מסיקה הגמרא ערכין לג, כי בימי צדקיהו היה נוהג יובל, שבטל לאחר גלות ראובן וגד וחצי שבט מנשה (עין ג'קצ"ה) והונהג שוב בשנת י"ח ליאשיהו לאחר שהחזיר ירמיהו את הגולים ויאשיהו מלך עליהם].

[—]. בעת שהכשדים צרו על ירושלים שלח צדקיהו את "יהוכל בן שלמיה ואת צפניה בן מעשיה הכהן" אל ירמיהו שיתפלל בעדו אל ה', וירמיהו אינו עצור [רש"י: צדקיהו צוה להוציאהו מבית הכלא שכלאו יהויקים]. בינתיים שמעו הכשדים כי חיל פרעה יצאו ממצרים לעזרה ליהודה, ויעלו מעצ' ירושלים. ירמיהו מודיע את צדקיהו, כי לאחר שישב חיל פרעה למצרים ישבו הכשדים וילכדו את ירושלים. ירמ' ל"ז ג—י.

חמשים ושנים זו היא מיתת שמנאל הנביא; ששים – זו היא מיתת בירי שמים; שבעים – שיבה; שמונים – גבורות. דכתיב, תה' צ' י': "ימי שנותינו בהם שבעים שנה ואם בגבורות שמונים שנה". ועין יר' בכורים ב' א קצת שנויי נוסחות וגם הסברים לכל האמרות האלה. – באותו הפרק כפי הנראה גם נבואת יחזקאל כ"ה: אל בני עמון, מואב ושעיר, אדום ופלשתים; השוה נבואות ירמיהו מ"ו – מ"ט בסוף השנה הקודמת.

[ג'ש"ל ז' – ג'ש"ל ח]. שנות המצור על ירושלים. – צדקיהו שולח בסתר להביא את ירמיהו מבית הכלא בבית יהונתן הסופר לביתו ושואלו לדבר ה', וירמיהו עונהו: "ביד מלך בבל נתתן", ומבקש שיוציאוהו מבית יהונתן הסופר. לפי מצות המלך הפקידוהו בחצר המטרה ונתנו לו ככר לחם ליום עד תם כל הלחם מן העיר (עין ג'ש"ל ח' ט' בתמוז). – השרים, ובהם יוכל בן שלמיהו ופשוחר בן מלכיה, דורשים את מות ירמיהו על עצתו להכניע לכשדים. המלך מוסרו בידיהם והם משליכים אותו אל הבור בחצר המטרה. עבד מלך [רש"י: ברוך בן נריה] הכושי [רש"י: צדקיהו או ברוך] מוציאו משם בעצת המלך. המלך שואל בסתר בעצתו וירמיהו יועצו לצאת אל שרי נ"נ ולהציף את נפשו ואת העיר. וירמיהו נשאר בחצר המטרה עד אשר נלכדה ירושלים. נבואת ירמיהו לעבד-מלך הכושי, כי נפשו תנצל ביום החרבן. ירמ' ל"ז י"ג – ל"ח: ל"ט טו – יח.

[ג'ש"ל י']. לגלות יויכין ולמלכות צדקיהו. י"ב בחודש העשירי (טבת). נבואת יחזקאל כ"ט א – טו. "על פרעה מלך מצרים ועל מצרים כלה". שם יא: "ולא תשב ארבעים שנה" [רש"י לפי ב"ר סוף פס: מ"ב שני רעבון נגזרו בחלום פרעה כנגד ג', פעמים שנכתב החלום (בר' מ"א)

י"א לצדקיהו. מ"ב כ"ה א ב: דה"ב ל"ז יז; ירמ' ל"ט א ב, נ"ב ד ה. – על חשבון זמן המצור עין בנספח ה'.

[פתיחתא דאיכה רבתי כד: ג' שנים ומחצה (בפס' יג) הגירסא: י"ג שנים ומחצה; אבל בובר מקים את הגירסא: ג' וכו') עשתה השכינה יושבת על הר הזיתים, סבורה שמא יעשו ישראל תשובה ולא עשו; והכונה אולי לשנים ג'ש"ל – ג'ש"ל ח, כלומר: מיום שבא חיר' נ"נ בפעם הראשונה לצור על ירושלים; עין לעיל ג'ש"ל ח ובהערתנו. והשערתנו זו מתאשרת מאיכה רבתי פתיח' ל: שלח (נ"נ את) גבוראדן רב טבחים להחריב את ירושלים ועשה שם ג' שנים ומחצה בכל יום מקיף את ירושלים וכו'. וגם באיכה רבתי א' מב אמור: נבוכדנצר שלש שנים ומחצה; אספסינוס ג' שנים ומחצה, והכונה היא לזמן המצור על ירושלים. וכן גם ב"ש תה' תרמו. ואין אתה מוצא למצור ירושלים ג' שנים ומחצה אלא אם תמנה משנת ג'ש"ל ח, הינו משנה ח' לצדקיהו].

[–]. –. נבואת יחזקאל כ"ד: "בן אדם! כתוב לך את שם היום, את עצם היום הזה. סמך מלך בבל אל ירושלים בעצם היום הזה" [תנ' תוריע' ט: ב' בטבת היו ראויין ישראל לגלות, משום הצנה המתין להם הקב"ה והגלה אותם בקיץ]. [מו"ק כה: לפי ב' הכתובים, טו: "הנני לוקח ממך את מחמד עיניך במגפה". רח: "ואדבר אל העם בבקר ותמת אשתי בערב" – מת פתאם זו היא מיתת חטופה (וכפי האמור להלן: אם לא הגיע לגבורות, אבל הגיע לגבורות – זו היא מיתת נשיקה); חלה יום אחד ומת זו היא מיתת דחופה או מיתת מגפה (לפי הכתובים הנ"ל); שני ימים ומת זו היא מיתת דחיה: ג' – גערה, ד' – גזיפה; ה' – זו היא מיתת כל אדם. מת בחמשים שנה – זו היא מיתת כרת (לפי דעה אחרת: מנ' ועד ס')];

בעקר תאור מפתל אשור [רש"י: בשנה א' לנ"ג. עין ג'ש"כ].

[—]. נבואת יחזקאל כ"ז—כ"ח יט ע"צ צר: כ"ח כ—כו על צידון. — בראש כ"ו רשום: „בעשתי עשרה שנה באחד לחדש“, והחדש לא פורש; [אבל ס"ע מסמך אותו לנבואת ל"א, ששם פורש: „בשלישי באחד לחדש“. ואולם יר' תענית ד' ה מתקשה בהגדרת החדש שבפרק כ"ו שהרי נבואה זו מתחילה (שם ב): „בן אדם! יען אשר אמרה צור ע"צ ירושלים: האח! נשברה דלתות העמים וכו', והיר' מקשה: אם „באחד לחדש“ מכן לאחד באב, הלא אז הבית עדין לא נשרף (ואם כן מדוע צור שמחה: האח!); ואם לאחד באלול—ביום ולילה יצא בלדורה (שליח או פליט) מירושלים ובא לצור (ולפי פרוש „קרבן העדה“ הנראה יותר מפרשו של „פני משה“: ואם כן כבר ידעו בצור על חרבן ירושלים סמוך לט' באב, ומדוע אפוא חכו עד א' באלול לשמוח, האח?)]. — אלא קלוקל חשבונות יש כאן—לפי המשלים הנתונים שם ולפי הפרוש הנ"ל משמעו: מרוב הצרות נתקלקלו החשבונות הישנים והתחילו למנות חשבון חדש מט' באב, ואותו היום קורא יחזקאל „באחד לחדש“.

בי: דרשו, לחדש' כמו: לחדש, למנין החדש; כ"ח ב: „אמור לנגיד צור וכו' יען גבה לבך ותאמר אל אני" וכו'—י"ש יח' ססו מביא מדרש ארוך איך חירם עשה עצמו אלוה והתפאר שהוא חי וקים לעולם (ועינב'ק"ה—ב'ק"ז) ובין השאר אמר: קברתי כ"א מלכים ממלכי בית דוד (מדוד עד צדקיהו כ"א מלכים) וכ"א ממלכי ישראל (מירבעם ועד הושע כ' מלכים; וכנראה נמנה פה גם שאול) ונ' נביאים וי' כהנים גדולים (חשבון זה אינו יודע לבין) וכו'.

[—]. ט' בחדש הרביעי (תמוז). ועין בערך הסמך דברי הירושלמי ויחזק הרעב

על ז' פרות וז' שבלים רעות. שהרי פעם ראה את החלום ופעם ספרו ליוסף ופעם חזר יוסף על דבריו בפתרונו, הרי מ"ב לרעב, ולא היה להם אלא שנתיים, שנאמר שם מ"ה: „כי זה שנתיים הרעב“, ומשירד יעקב למצרים פסק הרעב, שהרי בשנה ג' זרעו, שנאמר, מ"ו יט: „ותן זרע ונחיה“, והארבעים נפרעו להם עכשיו].—שם יג: „מקץ ארבעים שנה אקבץ את מצרים מן העמים אשר נפוצו שמה“; עין ג'ש"מ.

[—]. י' לצדקיהו. י"ח לנבוכדנאצר. [ס"ע כו: אותו הזמן; כלומר: באותו הזמן של נבואת יחזקאל בפרק הקודם] נבואת ירמיהו ל"ב בעת שחיל מלך בבל צרים על ירושלים וירמיהו כלוא בחצר המטרה. ירמיהו קונה את שדה חנמאל בן שלום דודן אשר בענותות ונותן את ספרי המקנה לברוך בן נריה לשים אותם בכלי חרש למען יעמדו ימים רבים.

[—]. נבואה שנית בעודנו עצור בחצר המטרה: נבואת הנחמה ירמיהו ל"ג.

[— ואולי ג'ש"ח]. נבואת ירמ' ל"ד א—ז בעת שחיל מלך בבל נלחמים על ירושלים ועל לכיש ועזקה, כי הנה נשאר בערי יהודה ערי מבצר. [ג'ש"ח]. הגדרת השנה: י"א לגלות יויכין ולמלכות צדקיהו. י"ח לכבוש יהויקים. י"ט למלכות נבוכדנאצר. ס"ע כו: כמ"ב כ"ה ח וירמ' נ"ב יב שנה זו מנויה י"ט לנ"ג, ובירמ' נ"ב כט אמור: בשנת י"ח לנ"ג אלא י"ט משמלך וי"ח לכבוש יהויקים. עין ג'ש"כ וג'שכ"א.

[—]. ז' בראשון (ניסן). נבואת יחזקאל ל' כ—כח. שם כ"א: „את זרוע פרעה מלך מצרים שברתי“ [רש"י: כבר פעם אחת, שנתיים חילו ביד נ"ג בשנה ד' ליהויקים. עין ג'ש"כ].

[—]. א' בשלישי (סיון). נבואת יחזקאל ל"א אל פרעה מלך מצרים, והיא

להסדיר חדשים כתיקונם. ואני (ר' שמעון בן יוחאי) איני אומר כן. אלא, צום העשירי זה ה' בטבת, שבו באה שמועה לגולה שהפכה העיר (עין ג' של"ט ה' בטבת), ועשו יום שמועה כיום שרפה. ונמצא שאני מונה לסדר (רש"י: אף לסדר) פורעניות. (הירר מקשה): כתיב ירמ' ל"ט ב: „בתשעה לחדש הבקעה העיר” ואת אמר הכין (י"ז בתמוז)? אלא קלקול חשבונות יש כאן (מרוב צרות טעו בחשבון הזמנים); יבבלי תענית כח: לא קשיא: תניא: בראשונה (בחרבן הבית הראשון) הבקעה העיר בט' בתמוז, בשניה ב"ז בו. (המשך הירר) בין כמאן דאמר „בתשעה לחדש”, בין כמאן דאמר „בשבעה עשר”-מה (ההבדל) ביניהם? כ"א יום מיום שהבקעה העיר ועד יום שחרב בית המקדש. אמר רבי אבונה סמן: „מקל שקד אני רואה” (ירמ' א' יא)-מה הלז הזה משהוא מוציא את נצו ועד שהוא גומר את פרותיו כ"א יום, כך מיום שהבקעה העיר ועד יום שחרב הבית כ"א יום; מאן דאמר „בתשעה לחדש” (הבקעה העיר)-באחד באב חרב הבית (שכן מט' בתמוז עד א' באב כ"א יום). מאן דאמר „בשבעה עשר”-בט' באב חרב הבית (מ"ז בתמוז עד ט' באב כ"א יום).-הימים האלה, י"ז בתמוז-ט' באב, נקראים ימי „בין המצרים”, רש"י איכה א' ג: „כל רודפיה השיגוה בין המצרים”.

[ז' ח' ט' ו' באב. ס"ע: מ"ב כ"ה ח אומר: „ובחדש החמשי בשבעה לחדש”, ירמ' נ"ב יב: בחדש החמשי בעשור לחדש-אומר מעתה: בו' נכנסו גויים להיכל ונטלו את הים ואת המכונות ואת העמודים, והיו מקרקרין בו ז' ח' וט' עד שפנה היום שנאמר (ירמ' ר' ד ה): „קדשו עליה מלחמה, קומו ונעלה בצהרים, אוי לנו כי פנה היום, כי ינטו צללי

בעיר ולא היה לחם לעם הארץ. ותבקע העיר. צדקיהו וכל אנשי המלחמה ברחו לילה מן העיר. חיל כשדים רדפו אחריהם והשיגו את צדקיהו בערבות ירחו. העלוהו לרבלה לנ"ג ששחט את בני צדקיהו לעיניו ואת כל חורי יהודה, ואת עיני צדקיהו צור (עין נ' של"ט ו' במרחשון) ואסרוהו בנחשתים והביא אותו בבבלה ושם נתן אותו בבית הפקדות עד יום מותו. מ"ב כ"ה ג-ו: ירמ' ל"ט ב-ו: נ"ב ו-יא: דמ"ב ל"ו יז.

[ז' ח' בתמוז-ז' באב. ס"ע בו: כל כ"ה יום (כ"א של תמוז וז' של אב) היה (האויב) מקרקר קר ושוע אל ההר (לפי ישע' כ"ה ה).-ר"ה יח (וע"ש) וירר תענית ד' ה: תני ר' שמעון בן יוחאי: עקיבה רבי היה דורש (על הכתוב זכריה ח' יט) „כה אמר ה' צבאות: צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה ולמועדים טובים”-צום הרביעי: זה י"ז בתמוז (החדש הרביעי; וכן בשאר החדשים), יום שנשתברו הלוחות (עין ב'תמ"ח) ובטל התמיד (רמב"ם, הלכות תעניות ה' ב: מבית ראשון; ובבלי תענית כח אומר על זה: גמרא. כלומר, שאין שום ראיה לכך, אלא גמרא היא-רש"י: כך קבלנו מאבותינו) והבקעה העיר (כנ"ל וכדלהלן: בחורבן שני) ושרף אפוסטומוס את התורה (השנה לא פורשה) והעמד צלם בהיכל (עין ג'רכ"ט וג'פכ"ב), צום החמישי: זה ט' באב שבו חרב הבית בראשונה ובשניה; צום השביעי: זה ג' בתשרי שנהרג בו גדליהו בן אחיקם; צום העשירי: זה י' בטבת יום שסמך מלך בבל על ירושלים; ונמצא כי ר' עקיבא מונה לסדר חדשים (כלומר: ולא לפי סדר זמני המאורעות, כי הלא המאורע של י' בטבת בבית ראשון הוא הקודם לכל שאר המאורעות, והוא נמנה אחרון), כדי

רבה א' מד: אמר (הקב"ה): אם אני מגלה אותך בתקופת טבת הרי הן לוקין בצנה ומתין, אלא הריני מגלה אותך בתקופת תמוז שאפילו הן ישנין בדרכים וברחובות אין אחד מהם נוזק: אם אני מגלה אותם בתקופת טבת אין ענבים בגפן ואין תאנים בתאנה, אלא הריני מגלה אותם בתקופת תמוז שיש ענבים בגפן ויש תאנים בתאנה, ואפילו אין העלה נובל.

[—?—] תענית כט: בט' באב נחרשה העיר; רש"י: כדכתיב (מלכה ג' יב): „ציון שדה תחרש“; ולפי"ו מכוון המאורע לזמן שלאחר החרבן הראשון. ואולם שם הגמרא מפרטת: כשחרש (גירסה מתוקנת במקום: כשחרב) טורנוסרופוס הרשע את ההיכל וכו'; ואם כן הכונה היא לאחר חרבן הבית השני.

[—]. שריה כהן הראש וצפניה כהן המשנה ועוד נכבדים ועם הארץ מובלים למלך בבל רבלתה ומומתים שם. מ"ב

כ"ה יח—כא: ירמ' נ"ב כד—כו.

[—]. נבוכדנאצר מצוה את נבוזראדן להיטיב עם ירמיהו. ירמיהו מוצא מחצר המסרה ונמסר לגדליהו בן אחיקם [רש"י יד: שנפל אל הכשדים ע"פ ירמיהו; ואיני יודע המקור לדברי רש"י אלה]. ירמ' ל"ט יא—יד.

[—]. מנני גדליהו בן אחיקם על העם הנשארים בארץ. ירמיהו בא אליו מרמה למצפה [ת"י של הכתוב ירמ' ל"א טו: „קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים רחל מבכה על בניה“—קול נשמע ברום העולם, בית ישראל הבוכים ומתאנחים אחר ירמיהו הנביא בעת ששלח אותו נבוזראדן רב-טבחים מן הרמה]. גם כמה משרי החילים אשר בשדה המה ואנשיהם באו אליו ויהודים ששבו ממואב ועמון ואדום ועוד. שרי החילים הזהירו את גדליהו, כי בעליס מלך בני עמון שלח את

ערב, קומו ונעלה בלילה ונשחיתה ארמנותיה. עם חשכה הציתו בו את האור והיה נשרף בי' לחדש.—תענית כט: אמר רבי יוחנן: אלמלי הייתי באותו הדור לא קבעתיו (את הצום של אב) אלא בעשירי (באב), מפני שרובו של היכל בו נשרף; ולרבנן תחלת הפרענות עדיפה—ועוד על יום ט' באב עין ג'ףכ"ח]. בוא נבוזראדן רב-טבחים עבד מלך בבל ירושלים. שרפת בית ה' ובית המלך ובית העם וכל בית גדול בירושלים. נתון חומת ירושלים: [—]. הולכת כלי המקדש לבבל. גלות העם בידי נבוזראדן שהשאיר מדלת הארץ לכורמים וליוגבים [לפי גיטין נו מצא נבוזראדן את דמו של זכריה (עין ג'פ"ה—ג"ק, עמוד 150), שהיה רותח מאז שנהרג ועד החרבן; וכדי להשקיעו שפך ע"יו דם רב מבני ישראל, ולסוף אים להרג את כלם, ורק אז שקט הדם. כיון שראה נבוזראדן זאת הרבה בתשובה, ברח ונתגיר והיה גר צדק]. מ"ב כ"ה ח—זו: ירמ' ל"ח—ג' ג"ב יב—כג והי"ב ל"ו יח—כ. [ס"ע: אלו (מלכות ישראל) גלו ג' גלויות (עין ג'קפ"ה, ג'קצ"ה וג'ר"ה). ואלו (מלכות יהודה) גלו ג' גלויות (ירמ' ג"ב כח—ל: ג'שכ"ז (יויכין), ג'שליח וג'שמ"ב)—כך ניל לפרש מאמר זה בס"ע, אמנם בסוף במ"ר אמור: בראשונה הגלה יהויקים; אבל עין ג'שכ"א וג'שכ"ה, שבעת כבוש יהויקים ובסוף ימיו לא הגלה שום אדם. ואף בשום מקום במקרא אין רמז לגלות בימי יהויקים; אלו עשו ג' שנים. במצורה (ג'ר"ג—ג'ר"ה) ואלו עשו ג' שנים במצורה (ג'שליח—ג'שליח). על חשבון זמן המצור עין בנספח ה'. ע"ד מספרי הגולים עין מ"ב כ"ד יד—טו: ירמ' ג"ב כח—ל (ורש"י שם ושם. לפי ס"ע: ג' גלויות ד' אלפים ושש מאות מיהודה, ומבנימין שלשת אלפים ומשאר השבטים ו' אלפים גולה שגלו עם יויכין. — איכה

הוא נקרא חשבון ע' שנה אלה, לחרבות ירושלים. והחשבון הוא: כ"ו שנה לג'ג (שהרי הבית חרב בסוף י"ט למלכות, והוא מלך מ"ה שנה, כדלעיל), כ"ג לאויל מרודך, ומהן שנה אחת משתפת לו ולג'ג, הרי מ"ח: ג' לבלשצר, ובהן שנה אחת לדריוש המדי; ג' לכורש; י"ד לאחשורוש, ב' לדריוש הפרסי. (ועין "המנין הרשמי" עמ' 6). והכריח ד' ה, העומד בד' בכסלו בשנה ד' לדריוש (ג'ת"י) ונשאל משלוחי בבל: "האבכה בחדש החמשי הנזר זה כמה שנים?" עונה: "כי צמתם וספור בחמשי ובשביעי (בט' באב ובג' בתשרי, צום גדליה) וזה שבעים שנה" וכו' - יש לחשוב מספר זה בקירוב, כי על פי האמת כבר צמו עד אז שני הצומות האלה ע"א פעם (צום החמשי: ג'של"ט-ג'ת"ט; צום השביעי: ג'ש"מ-ג'ת"י), ואולי יש לדיק ולהסיק מזה, שהצומות האלה לא הונהגו בפועל אלא מט' באב ג'ש"מ].

[ג'של"ח-ג'תשנ"ח]. - לשם ברור כמה פרטים בתקופה שלמן חרבן הבית הראשון ועד חרבן הבית השני יש לזכור את סדור השנים בתקופה זו בקוים כוללים אלה: תקופה זו ארכה ת"צ שנה (ג'של"ח-ג'תשנ"ח), והוא מחלקה לב' תקופות: ג'של"ח-ג'ת"ח, והן ע' שנה למן חרבן הבית הראשון ועד תחלת בנין הבית השני, וג'ת"ח-ג'תשנ"ח, שהן ת"כ שנות קיומו של הבית השני. חלוקות יותר מפורטות הן: ג'של"ח-ג'ש"צ, נ"ב שנה שעשו ישראל במלכות כשדים עד עליית זרובבל (בסוף) שנה א' לכורש; ג'ש"צ-ג'ת"ח, י"ח שנה למן עליית זרובבל ועד תחלת בנין הבית השני; ג'ת"ח-ג'תשנ"ח, ל"ד שנה של מלכות פרס בפני הבית; ג'תשנ"ח-ג'תשנ"ב, ג'שנ"ב, ק"פ שנה של מלכות יון; ג'תשנ"ב-ג'תשנ"ח, ק"ג שנה של מלכות בית

ישמעאל בן נתניה להכותו נפש, ולא האמין להם גדליהו. מ"ב כ"ה כב-כד; ירמ' מ'.

[חשבון ע' שנה של גלות בבל. - לשם יתר ברור של הערכים הבאים נתן בזה החשבון של שבעים שנות גלות בבל לפי ס"ע ומגלה יא"ב, על פי האמת שלשה חשבונות הם: א) ע' שנה ממלכות נבוכדנאצר עד הריגת בלשצר בנו: (מתחלת) ג'ש"ב - [אמצע] ג'שפ"ט. והחשבון הוא: מ"ה שנה שמלך נבוכדנאצר (ג'ש"ב-ג'ש"ד; ועין שם ושם); כ"ג שנה שמלך אויל מרודך בנו (ג'ש"ד-ג'שפ"ט); ושנה אחת משתפת לשניהם, הרי ס"ז שנה) וג' שנים של מלכות בלשצר (ג'שפ"ט-ג'שפ"ט). וחשבון ע' שנה אלה אינו כתוב במקרא, אלא שלפי הגמרא שם זהו חשבונו המוטעה של בלשצר במנין שנות גלות בבל, והוא טעה גם בזה שמנה לג'ג ולאוייל-מרודך ס"ח שנה במקום ס"ז. ועין ג'שפ"ט. - ב) ע' שנה מכבוש יהויקים בשנה ב' לג'נ: ג'ש"כ"א - (סוף) ג'ש"צ שהיא שנה א' לכורש, ועל ע' שנה אלה מדבר בירמ' כ"ה יא יב, כ"ט י; דהיי"ב ל"ו כא. וע' שנה אלה נקראות "שבעים לפקידה" לפי ירמ' כ"ה יב: "אפקד אתכם", והגאולה בשנת א' לכורש לא היתה אלא פקידה (והוא פקד עלי לבנות לו בית בירושלים", סוף דהיי"ב ותחלת עזרא). - ג) ע' שנה למן חרבן הבית: (סוף) ג'של"ח - (סוף) ג'ת"ח, היא שנה ב' לדריוש הפרסי, שאז הוחל בבנין הבית השני. ולזה מכון הכתוב זכריה א' יב העומד בשנה זו לפני התחלת הבנין: "עד מתי אתה לא תרחם את ירושלים ואת ערי יהודה אשר זעמתה זה שבעים שנה" (שהרי לפי המנין הרשמי חשבון ע' שנה כבר כלה עם סוף שנת ג'ת"ז). ולזה מתפון דניאל ס"ב (עין ג'שפ"ט, נבואת דניאל), ולפי הכתוב

מ"ב כ"ה כה כו; ירמ' מ"א. — [לזכר הריגת גדליהו נקבע בג' בתשרי צום גדליהו הנקרא „צום השביעי". עין ג'ת"י. ר"ה ית].

[—]. העם ושרי החילים שואלים בעצת ירמיהו, ומקץ עשרת ימים הוא אומר להם בשם ה' שלא יצאו למצרים, כי אם ישארו בארץ בחסות מלך בבל. שרי החילים אינם מאמינים לו, כי הוא מדבר בשם ה', כי אם ברוך בן נריה הוא המסית אותו ליעץ ככה, והם מוליכים את העם, וגם את ירמיהו וברוך למצרים. [יר' ס"א ב: ירמיה עבר את השנה בחו"ל; ברוך עבר את השנה בחו"ל. והשנים והמקום לא פורשין]. נבואת ירמיהו בתחנפח על כבוש מצרים ביד נבוכדנאצר. נבואת ירמיהו אל כל היהודים היושבים במצרים, על פרעה חפרע מלך מצרים שינתן ביד אויביו וביד מבקשי נפשו. ירמ' מ"ב — מ"ד.

[—]. מגלת תענית: בו' (ויש גירסה: בז') במרחשון עורר עיני צדיקיהו ושחטו בניו לעיניו].

[—]. שתיים למלכות נבוכדנצר [ס"ע כח: אפשר לומר כך (פרוש): הלא דניאל וחבריו הובאו לבבל לאחר מגור יהויקים בשנת י"א למלכותו, שהיא ח' לג'נ'?) אלא שמנה הכתוב (לפי הגהת הגר"א) שתיים לחרבן הבית; כלומר: משנה שמלך ג'נ' גם בא"י. ג'נ' חלם חלום ושכחו. מכל חכמיו וחרטמיו ידע רק דניאל להגיד לו את חלומם ופתרונו: צלם גדול ונורא, ראשו זהב (פתרון: מלכות בית ג'נ'). חזוהו וזרועותיו של כסף (המלכות שתקום אחרי מלכותו, גרועה משלו), מעיו וירכותיו של נחשת (המלכות השלישית אחריה), שוקיו של ברזל (המלכות הרביעית אחריה), רגליו ואצבעותיו מהן של ברזל ומהן של חרס (מלכות זו תהיה מפולגה: מחציתה חזקה כברזל ומחציתה שבירה כחרס) וגם

חשמונאים; ג'כ"ה — ג'קכ"ח, ק"ג שנה של מלכות הורדוס, ועין „המגן הרשמי" עמ' 6].

[ג'של"ח — ג'שמ"ה — ג'ש"צ. ס"ע ויומא ג: ז' שנים (אחר החרבן) נתקמה גפרית ומלח בארץ ישראל, כאמור (דב' כ"ט כב): „גפרית ומלח שרפה כל ארצה" וכו'. — ג'ב שנה (מאחר החרבן ועד שנה א' לכורש, עין ג' ש"צ) לא עבר איש ביהודה, לפי הכתוב (ירמ' ט"ט): „מבלי איש עובר וכו' מעוף השמים ועד בהמה נדרו הלכו" — בהמה בגמטריא: ג'ב. ויפה העירו חוספות שבת קמה, כי גימטריא זו אינה אלא אסמכתא בעלמא, שכן המספר ג'ב שנה יוצא גם בלאו הכי מחשבון מספר השנים. — ירמ' תענית ד' ה: ג'ב שנה לא נראה עוף טס בארץ ישראל, וכנ"ל. — ס"ע כט: ג'ב שנה לאחר חרבן הבית עשו ישראל במלכות כשדים ונפקדו ועלו. עין ג'ש"צ].

[ג'של"ט]. בחדש השביעי (תשרי). [ס"ע: בג' בתשרי, אחר חרבן הבית ג'ב יום; והרד"ק אומר: בר"ה נהרג גדליהו וקבעו התענית במוצאי ר"ה מפני שהוא יג"ט. וכן דעת אבן עזרא בפרושו לזכריה ח' יח. וטעמם: שבכל מקום שכתוב: „בחדש פלוני" ולא פורש היום בחדש משמעו: באחד לחדש. אבל אין לדעה זו כל יסוד, כי הלא כמה פעמים פורש: „באחד לחדש". ישמעאל בן נתניה מורע המלוכה ורבי המלך ועשרת אנשים אתו באו אל גדליהו המצפתה והרגו אותו ואת כל היהודים והכשדים אשר נמצאו שם. וביום השני המיתו עוד שמונים איש שבאו משילו ומשמרון. ישמעאל שבה את שארית העם במצפה ואת בנות המלך וילך לעבור אל בני עמון. שרי החילים, ובראשם יוחנן בן קרח ואנשיו, רדפו אחר ישמעאל, החזירו את השבויים ושובו אצל בית לחם ללכת לבוא מצרים.

ישראל" [פ"א ה: (לאחר שגלו ישראל) לבבל היו מעברין את השנה ע"י הנשאר בארץ; לא נשאר אחד בארץ היו מעברין את השנה בבבל. עלה עזרא וכל הקהל עמו ורצה יחזקאל לעבר את השנה בחו"ל בבבל, אמר לו הקב"ה: יחזקאל, אין לך רשות לעבר את השנה בחו"ל, הרי ישראל אחיכם והם יעברו את השנה, שנאמר (יחז' ל"ו יז): "בן אדם! בית ישראל יושבים על אדמתם", שלהן היא לעבר את השנה. לפי"ז יש לאחר נבואה זו עד לאחר עליית עזרא; ועין לעיל ג'של"ג שיחזקאל עבר את השנה בחו"ל; ל"ז חזון תחית העצמות היבשות בבקעה והנבואה על אחוד שני העצים, עץ אחד ליהודה ועץ אחד ליוסף עץ אפרים; ל"ח ו"ט "אל גוג ארץ המגוג", שם ל"ט ט: "ובערו בהם אש שבע שנים" (יושבי ערי ישראל יבערו ז' שנים אש בכל מיני הנשק שישארו אחרי מפלת מגוג). שם יב: וקברום בית ישראל (את כל המון גוג) למען טהר את הארץ שבעה חדשים". שם יד: "מקצה שבעה חדשים יחקרו" (עין שם ור"ש).

[ל"ז א—יד: חזון תחית העצמות היבשות —בב"צ צב מחולקות הדעות: מתים שהחיה יחזקאל עמדו על רגליהם ואמרו שירה ומתו; כל הענין אינו אלא משל; מתים שהחיה יחזקאל עלו לארץ ישראל ונשאו נשים והולידו בנים ובנות—עמד ר' יהודה בן בתירה על רגליו ואמר: אני מבני בניהם, והללו תפילין שהניח לי אבי אבא מהם; אלו בני אפרים שמנו לקץ וטעו (עין ב"ת"ח) ועוד דעות שונות].

[—.—]. נבוכדנאצר הקים בבקעת דורא במדינת בבל צלם גדול שזזה, ולחנפת הצלם קרא את בני כל העמים וצום להשתחוות לצלם. והנה הלשינו הכשדים עץ שלשת היהודים השרים חנניה, מישאל ועזריה (שדרך, מישך

ברזל מעורב בחרס (עמי המלכות הזאת יתערבו זה בזה, אבל הדבק לא יהיה טוב, שכן אין הברזל מתערב עם החרס). ואכן נגזרה לא בידים והכתה על רגלי הצלם, מגרה אותו ושברה לרסיסים את הברזל, החרס, הנחשת, הכסף והזהב ופזרה אותם כמוך, והאבן נעשתה להר גדול שמלא את כל הארץ (והפתרון, שבימי כל המלכים ההם תקום מלכות אלהי השמים אשר תמגר כל אותן המלכיות ותמלוך לבדה לעולם). החזון הזה מרמז על מלכות בבל, פרס, יון ורומא. — כששמע נ"נ את החלום ופתרונו הכיר כי אלהי דניאל הוא אלהי האלהים ואדון המלכים, והעלה את דניאל לראש שריו ואת חנניה מישאל ועזריה לשרי ממלכתו. דניאל ב'. — [ב' א: "ותתפעם רוחו", ואצל פרעה בר' מ"א ח: "ותפעם רוחו"—בר' פ"ט ו: חלום פרעה היה סמוך לבקר, לכן, ותפעם; חלום נ"ב בא מבערב, לכן, ותתפעם. כל חלום שהוא סמוך לבקר מיר הוא בא].

[—]. י"ב לגלותנו [לגלות יהויכין]. ה' לחדש העשירי (טבת). בא לבבל הפליט מירושלים והודיע: הִפְתָּה הָעִיר! נבואת יחזקאל ל"ג כא—לג בערב לפני בוא הפליט עד בואו אליו בבקר על "יושבי החרבות האלה על אדמת ישראל". [ר"ה יח: ועשו יום שמועה (יום ה' בטבת עשו ליום צום) כיום שרפה. ועין ג' ת"י.—תנ"י במ"א ובמ"ר א' א' ב' באב חרבה ירושלים, וכשמראה ליחזקאל הוא מראה לו בכ' (בעשרים) לחדש, למה? שלא לפרסם באיזה יום חרבה.—הגירסה כפי הנראה משובשה, כי אין נבואה ליחזקאל בכ' לחדש, והכוונה מן הסתם ליום זה]. בענין זמן בוא הפליט עין בנספח ה. —סמוכות לנבואה זו הן נבואות יחזקאל שלא פורש זמנן; ל"ד "על רועי ישראל"; ל"ה "על הר שעיר"; ל"ז "אל הרי

ועבד נגון, שהם לא השתחוו לצלם כמצותו. נ"נ צוה להשליכם לכבשן, אבל כאשר הציץ לתוכו ראה את שלשתם מתהלכים באש בריאים ושלמים, ועמהם עוד רביעי שמראהו דומה לבן-אלהים. נ"נ קראם לצאת מתוך האש [שמו"ר י"ח ט: ליל פסח] והודה בפני כל צמיו, שמלכות אלהים היא מלכות עולם ושלטונו לדור ודור. דניאל ג:—[ס"ג צב: בשעה שהפיל ג"ב חנניה, מישאל ועזריה לכבשן האש אמר לו הקב"ה ליחזקאל: לך והחיה מתים בבקעת דורא; כמתואר ביהו"ל י"ז שזמנו סדר בערך הקודם. ושם: ו' נסים נעשו באותו היום וכו' ונהפך הצלם על פניו, ונשרפו ד' מלכיות והחיה יחזקאל את המתים; וכלן גמרא, וד' מלכיות קרא, ועי"ש, וכן עי"ש על גורלם של חנניה מישאל ועזריה ועוד].

[?] (זמן המעשה לא פורש. ואנו מסדרים אותו פה רק לפי סדר הכתובים). נבוכדנאצר ראה בחלומי אילן גדול המגיע עד לשמים, שבצלו תחתיו חסו חיות בר ובענפיו המרבים קננו צפרי שמים; והנה ירד קדוש משמים וקרא בקול: כרתו את האילן וקצצו את ענפיו, אבל השאירו את עקר שרשיו בארץ, ושם ישאר בעשב השדה ובטל השמים, ועם חיות יהיה חלקו, וכך יעברו עיניו [שבעה עדין] (שנים). דניאל פתר לו את החלום: האילן והו נבוכדנאצר גופו העתיד להסרד מבין בני אדם ולדור עם חיות הבר, לאכל עשב כשור ולטבול בטל השמים במשך ז' שנים, אבל לאחר כן ישוב למלכותו. ודניאל יעץ לו כי יפדה את חטאו בצדקה ועונו בחנינת עניים, ואז יארכו ימי שלותו. [תנ"י משפ"ד ושמו"ר ל"ב: דניאל יעצהו שירחם על עניי ישראל שיצאו ערומים מירושלים והיו בגולה מטולטלים ודוויים ברעב; מיד פתח

אותו רשע אוצרותיו והיה מפרנס לישראל י"ב חדש, אבל אח"כ חס על ממונו והפסיק את חלוקת הצדקה, ואז נבואת דניאל נתקימה כלה: לסוף י"ב ירחים [יר' סוטה ג' ד: יש זכות תולה שנה; כלומר דוחה את העונש לשנה; והזכות היא כנ"ל] נטרד מבני אדם ואכל עשב כשור וכו' [ויק"ר י"ח ב: כל אותן ז' שנים נטלו את אויל מרודך והמליכוהו תחתיו וכו' עי"ש], עד שלסוף הימים הכיר באלהי השמים שבכחו לרומם ולהשפיל, והוא החזר למלכותו. דניאל ד'.

[—]. י"ב לגלות יהויכין. א' בשני עשר חדש (אדר). נבואת יחזקאל ל"ב א— י: "קינה על פרעה מלך מצרים".

[—]. —. ט"ו לחדש שלא פורש [ס"ע כו, כמו המקרא גופו, מסמיכה לנבואה הקודמת, ששם החדש מפורש: שני עשר (אדר)]. נבואת יחזקאל ל"ב יו— לב "על המון מצרים" אשר יורדו אל ארץ תחתיות את יורדי בור, ששם גם קברות אשור, עילם, משך תובל, אדום, נסיכי צפון וכל צידוני [ס"ע כו: אותה שעה הראה ליחזקאל שהאומות נדונין לבאר שחת— יחו"ל ל"ב כו: "ותהי עוונותם על עצמותם"— תענית ל: כתוב זה אמור על כל האוכל בשר ושותה יין בט' באב]. —סמוכה לה נבואת יחזקאל ל"ב א—כ, שזמנה לא פורש, על דרך ה' בשפיטת הרשע ובסליחה לרשע ששב מרשעתו ובענש הצדיק שעשה עול.

[ג'ש"מ"ב]. כ"ג לנבוכדנאצר [ס"ע כו: נתנה צור בידו ושסף את כל היהודים שהיו בעמון ומואב ובסביבות ארץ ישראל] ונבזרזרן רב טבחים הגלה יהודים נפש שבע מאות ארבעים וחמשה. ירמ' ג"ב ל.

[ג'ש"מ"ן]. כ"ז לנבוכדנאצר. אי לחדש הראשון (ניסן). [ס"ע כו: אותה שנה נתנה מצרים בידו]. נבואת יחזקאל כ"ט

הזה"נ נבואת יחזקאל מ'—מ"ו בדבר תבנית הבית ומ"ו מ"ח בדבר חלוקת הארץ לגבולותיה. [ס"ע כה: אותה שעה הראה הקב"ה ליחזקאל במראה את תבנית הבית לעתיד לבוא].

[מ"ו א: "שער החצר הפנימית הפונה קדים יהיה סגור ששת ימי המעשה, וביום השבת יפתח, וביום החדש יפתח" — פר"א נא: בשבתות ובחדשים היו ישראל עומדים שם ורואין הדלתות נפתחות מאליהן ויודעים שבא יום השבת ומקדשין את השבת. ואחר כך העליונים (המלאכים). וכן בראשי חדשים היו ישראל עומדין שם ורואין את הדלתות נפתחין מאליהן ויודעין שבאותה שעה נולדה הלבנה ומקדשין את החדש, ואח"כ העליונים, שסימן ראש מולד הלבנה לבני ישראל. מ"ו יב: "לחדשיו יבכר". עין ג'רכ"ט—ג'רפ"ג: יואל.

מ"ח לה: "סביב שמונה עשר אלף" — סוכה מה: שמונה עשר אלף דורות (של צדיקים) היו לפני הקב"ה. ועין שם רש"י ותוספות].

[— ס"ע יא: "אימתי נאמר לו? בתחלת היובל (כלומר: בתחלת שנת היובל). ערכין יא—יג: "בראש השנה בעשור לחדש" (מ' א) — איזו היא שנה שראש השנה בעשור לחדש? הוי אומר: זה יובל, וכיון ש"שמונה מאות וחמשים שנה עשו ישראל על הארץ משנכנסו לה (ב'תפ"ח) עד שיצאו ממנה (ג'שלי"ח), שהן י"ז יובלות שלמים", אם כן מדוע חלה שנת היובל "בארבע עשרה שנה אחר (השנה) אשר הפתה העיר" (שהרי ג'שלי"ח היתה צ"ל ליובל)? אמור מעתה: י"ד שנה שעשו ישראל בגלגל הן שבע שכבשו ושבע שחלקו (עין ב'תפ"ח—ב'תצ"ה, ב'תצ"ה—ב'ך"ב). ואח"כ התחילו למנות למעשרות ולשמיטין וליובלות (עין ב'ך"ג).

יז—כא על השכר שיקבל ג'נ משלל מצרים, משום ש"שכר לא היה לו ולחילו מצור על העבודה אשר עבד עליה". — שם כא: "ביום ההוא אצמיח קרן לבית ישראל" [רש"י: מה הוא צמח קרנם של ישראל במפלת מצרים? הרי ישראל גלו ה' שנים לפני מפלת מצרים! ואומר אני: "ביום ההוא" מוסב על פרשה של מעלה (שם יג) "מקץ ארבעים שנה אקבץ את מצרים" (עין ג'שלי"ז), ואותו חשבון כלה בשנה שמלך בלשאצר, שבאותה שנה התחילו מלכי פרס להתחזק וכו' ומלכות פרס היא צמיחת קרן לישראל. — וחשבון מ' השנה הוא כך: נבוכדנאצר ואויל מרוך בנו מלכו ס"ז שנה (מגלה יא) ומצרים נתנה בידי ג'נ בשנת כ"ז למלכותו, נמצא שם' שנה של כבוש מצרים כלות עם סוף מלכותו של אויל מרוך ותחלת מלכותו של בלשאצר. ועין ג'שפ"ן]. נבואת יחזקאל ל' א—יט, המדברת גם היא על מפלת מצרים, היא כפי הנראה המשך אותה הנבואה. [ס"ע כ: משנפלה מצרים ביד נבוכדנאצר לא נתנשאת עוד על הגויים עד היום, כאשר נבא יחזקאל (כ"ט טו): "מן הממלכות תהיה שפלה ולא תתנשא עוד על הגויים והמעצמות לבלתי רדות בגויים" [ל' יח: "ובתחפנחס חשך היום"—עין ג'ר"י.

[—]. נבואת ירמיהו מ"ו יג—כח בעת בוא נבוכדנאצר מלך בבל להכות את ארץ מצרים [ס"ע כה: בשנת כ"ז למלכו (עין ג'רצ"ח); והגלה ירמיהו וברוך לבבל; ולפי רש"י ירמ' מ"ד יד בשם ס"ע חזרו משם כפליטים לא"י. ועין תוספות ב"ב טו. "פ"ה", ששם אמור: ולא מצינו שחזר יותר לא"י].

[ג'שנ"ב. י' בתשרי]. "בעשרים וחמש שנה לגלותנו (גלות יהויכין) בראש השנה בעשור לחדש בארבע עשרה שנה אחר אשר הפתה העיר בעצם היום

כל ימי חייו" — י"ש ש"א קנב, כל ימי חייו של מי? רב ולוי, אחד אמר: כל ימי חייו של יכניה. ואחד אומר: של אויל מרודך; ונראין הדברים: של יהויכין, שבשעה שהקב"ה נותן שלוה לצדיקים אינו נוטלה עוד מהם עד שהוא מכניסן עמהן לגן עדן].

[— ס"ע: בו בפרק מת צדקיהו וספרו עליו: וי דמית מלכא צדקיהו, שתה את השמרים של כל הדורות, לקים מה שנאמר, ירמ' ל"ד ה: „בשלום תמות" וכו'; לפי מ"ק כח פרושו: שמת נבוכדנאצר בימיו].

[ג'שס"ד—ג'שפ"ו. כ"ג שנות מלכותו של אויל מרודך בן נבוכדנאצר. ואין שום ראיה מן המקרא שהוא מלך כ"ג שנים, אלא „גמרא" היא, כלומר: קבלה. ס"ע כח: מגלה יא].

[ג'שפ"ו]. א' לבלשאצר מלך בבל. דניאל חזה חלום: ארבע חיות גדולות עולות מן המים בזו אחר זו, ופתרון החלום הוא, שארבעה מלכים (מלכויות) בבל, פרס, יון ורומא) עומדים לקום, ומן המלכות הרביעית יקבלו קדשי עליונים (ישראל) את המלכות ויחזקוה לעולם. אבל דניאל הוסיף לעיין בענין החיה הרביעית וראה שהיא תלחם עם ישראל ותוכל להם, עד שלבסוף יבוא „עתיק יומיא" וימסור את המלכות לישראל, לאחר שיהיו בידי אותה המלכות „עדן ועדנין ופלג עדן". דניאל ז'—הרמז הזה ושאר כל הרמזים שבפרק זה ובשאר פרקי דניאל נעשו ענין למפרשים שונים ולמחשבי קצים בכל הזמנים לפרשם בפרושים שונים ובחשבוניות לאין שעור. [רש"י: קץ סתום הוא זה כאשר נאמר לדניאל י"ב ד: „סתום הדברים וחתום", ודרשוהו הראשונים איש לפי דעתו, וכלו הקצים].

[ג'שפ"ט]. ג' לבלשאצר. חזון נראה

[ג'שס"ד]. ל"ז לגלות יויכין. [מ"ה לנבוכדנאצר]. כ"ה בשנים עשר חדש (אדר). [ס"ע כח: מות נבוכדנאצר מלך בבל. ולפי תנ"י אחרי מות א ופסיקתא כז מלך ג'נ' מ' שנה כמו דוד].

[— כ"ז באדר. ס"ע: אויל מרודך הוציא את אביו המת מקברו וגררו, בשביל לבטל גזרותיו, לקיים מה שנאמר עליו, ישע' י"ד יט: „ואתה השלכת מקברך כנצר נתעב" וכו';

על הכתוב ישע' י"ד יד: „אעלה על במתי עב אדמה לעליון" — פס' צד. שם דברים אלה בפי „אותו רשע" (רש"י: נבוכדנצר, לפי שבת קמט). יצתה בת קול ואמרה לו: רשע בן רשע בן בנו של נמרוד הרשע (ועין חוספות חגיגה ריש יג) שהמריד את כל העולם כלו עלי במלכותו! כמה שנותיו של אדם? ע' או פ' שנה, לפי תח' צ"י מן הארץ עד לרקיע מהלך ת"ק שנה ועביו של רקיע מהלך ת"ק שנה וכן בין רקיע לרקיע! „אך אף שאול תורד אף ירכתי בור". ישע' י"ד טו. ועין שם בפס' עוד כמה ענינים גיאוגרפיים ואסטרונומיים].

[—]. כ"ז בשנים עשר חדש (אדר). אויל מרודך בשנת מלכו הוציא את יכניה מכלאו, נתן את כסאו מעד כסא המלכים אשר אתו בבבל. מ"ב כ"ה כז—ל: ירמ' ג"ב לא—לד. [ג' ערכים אלה מסיק ס"ע מזה שבירמ' כתוב באותו המאורע: „בעשרים וחמשה לחדש", ובמ"ב: „בעשרים ושבעה לחדש". — חשבון מ"ה שנות מלכותו של ג'נ': לפי ירמ' כ"ה א שנה ד' ליהויקים היא שנה א' לג'נ': יהויקים מלך י"א שנה, ובסוף שנת י"א, היא ח' לג'נ'. גלה יויכין, ואויל מרודך הוציא את יויכין מכלאו בענת ל"ז לגלותו, הרי מ"ה. — ירמ' ג"ב לד: „וארוחתו (של יהויכין) ארוחת תמיד נתנה לו מאת זלך בבל דבר יום ביומו עד יום מותו

למדי ופרס. ובו בלילה נהרג בלשאצר מלך הכשדים. דניאל ה'.

[שהש"ר ג'ג מקשר למאורעות הלילה הזה את הכתוב ישע' כ"א ה': "ערוך השלחן צפה הצפית, אכול שתה, קומו השרים—כורש ודריוש—משחו מגן" קבלו המלכות. אמר (לפי הגירסה הנכונה ב"ש ישע' חב) דריוש לכורש: מלך אתה הראשון. ענה כורש: הלא שמעת מה שפירש דניאל: למדי ופרס—למדי תחלה ואחר כך לפרס, אם כן עליך למלוך תחלה. כורש ודריוש שוערים של בלשאצר היו, ובלשאצר כאשר שמע את נבואת דניאל הוציא פקודה כי כל מי שיראה במקום הזה, אפילו אם יאמר "אני המלך" יכרתו את ראשו. אבל הוא עצמו חלה במעיו בלילה ההוא ויצא כשלא הרגישו בו, וכאשר רצה לחזור שאלוהו השוערים (כורש ודריוש כנ"ל) מי הוא, וכאשר ענם: "אני המלך", נטלו בהתאם לפקודתו פרחת של מנורה ופצעו את מוחו. הוא נפצע בתחלת הלילה, ולפי דעה אחת פרפר עד תחלת הלילה למחרתו, משום שאותו יום היה עוד מימי מלכותו, ולפי דעה אחרת מת "בו בלילה" כעלות השחר. — "בה בליליא קטיל בלשאצר" וכו' — עין ג'ר"ג.]

[—]. דריוש המדי, כבן ס"ב שנה (עין ג'שכ"ו: ג'שפ"ט—ג'תי"ב), קבל את המלכות. הוא הקים ק"כ אחשדרפנים לנהל את עניני המלוכה, ועליהם העמיד שלשה שרים, ואחד מהם היה דניאל, שבגלל שאר-הרוח שבו חשב המלך למנותו על כל המלכות. קנאו בו השרים ובקשו להכשילו, ומשלא מצאו בו כל דבר חטא השתדלו אצל המלך דקבוע חק, שכל מי שיתפלל במשך ל' יום לאל או לאיש זולתי אל המלך ישלך לבור האריות. ודניאל לא שם לב דחק הזה והתפלל ג' פעמים ביום [תנ' מקץ

לדניאל אחרי החזון הנראה אליו בתחלה (עין בערך הקודם): איל ולו קרננים, האחת גבהה מן השנית (לפי הפתרון הבא להלן: מלכות מדי ופרס), והוא מנגה לכל צד וכל חיות לא יעמדו לפניו. והנה בא מן המערב צפיר העזים (מלך יון) וקרן חזות בין עיניו — הוא המלך הראשון [ס"ע: הוא אלכסנדרוס מוקדון שמלך י"ב שנה רש"י: הוא אלכסנדרוס מוקדון שהרג את דריוש בן אסתר כמו שמצינו בספר יוסיפון]. לאחר שהשמיד הצפיר את האיל נשברה הקרן הגדולה — מת המלך הראשון [אלכסנדר] — ותחתיה עלו ארבע לר' רוחות השמים — ארבע מלכיות [ש' יורשי אלכסנדר]. ומן האחת מהם יצאה קרן אחת שכבשה גם את הנגב והמזרח וארץ הצבי, עד שהורס התמיד והשך מכוון מקדשו. ועל השאלה: "עד מתי החזון"? — עד מתי יהי בטל התמיד? — ענה אחד קדוש: "עד ערב בקר אלפים ושלש מאות". ועל דבר המספר הזה ושאר הרמזים שבפרק עין בערך הקודם. דניאל ה'.

[—ס"ע: ג' בלשאצר]. בלשאצר המלך בן נבוכדנאצר עשה משתה גדול. ובהיותו שתוי יין [מגלה יא: טעה בחשבון בחשבו שכבר מלאו ע' שנה דגלות בבל, שנבא ירמיהו לגלות ישראל (עין "חשבון ע' שנה" לאחר ג'של"ח), ומאחר שלא נגאלו שוב לא יגאלו, ולכן] צוה להביא את כלי הכסף והזהב שהוציא אביו מבית המקדש בירושלים, והוא וקראויו שתו מהם ושכחו את אציליהם. בעת זאת נראו אצבעות יד איש שכתבו מספר מלים על כותל היכל המלך. בכל חכמיו היה רק דניאל שידע לקרוא ולפתור את המלים הכתובות: "מנא מנא תקל ופרסין" — מנה אלהים את מלכותך והשלימה; שקל אותך במאזנים ונמצאת חסר; מלכותך תשבר ותמסר

3412-3389

ג'שפ"ט-ג'תי"ב לראש

196

סדרי

ט: לא פירש באיוו שעה. עמד דוד
ופירש (תהי' ב"ה ית): "ערב ובקר וצהרים
אשיחה ואהמה", לפיכך אין אדם רשאי
להתפלל יותר מג' תפלות ביום. ועי"ש
ובר"כ כ' ולא]. כאשר היה נוהג לעשות
מימיו. הודיעו השרים את המלך. עד
שקיעת השמש השתדל המלך להצילו.
אבל לפי דרישת שריו השלך דניאל
אל בור האריות. כל הלילה נדדה שנת
המלך וכעלות השחר מהר אל הבור
והנה דניאל חי ושלם. דניאל העלה מן
הבור [שמור"י י"ח ט: ליל פסח] ועמד
בגדולתו בימי מלכות דריוש ומלכות כורש
הפרסי (עין ג'שכ"ז-ג'שכ"ט). דניאל ר.
[ג'שפ"ט-ג'תי"ב. מנין השנים הכללי
למן חרבן הבית הראשון ועד חרבן
הבית השני מבורר בשני הערכים. "חשבון
ע' שנה של גלות בבל" וג'של"ח-
ג'תקכ"ח. והוא ברור וקבוע כל כך לפי
המסרת עד שאין להוסיף או לגרוע
שנה אחת. ואולם בחשבונות המלכים
הבודדים של התקופה היא, ביחוד של
מלכי מדי ופרס, אנו מוצאים במקורות
(בס"ע ובתלמוד וברש"י) כמה פרטים הנראים
כסותרים זה את זה, והם גם הביאו כמה
מן המפרשים לידי טעיות. גם שמות
מלכי מדי ופרס: דריוש המדי, כורש,
אחשורוש, דריוש השני וארתחשטא
וסדר שנותיהם עלולים לגרום וגם גרמו
לבלבול וטעות. בזה נתן ברור לפי
המסקנות שהגעתי אליהן לאחר עיונים
ארכים ומדוקדקים, ונראה לי שיש בו
כדי להעמיד את הדברים על כוננם
האמתית של ס"ע ובתלמוד ורש"י
הסתירות המדומות בדברי רש"י במקורות
שונים.

א) דריוש הראשון. שמותיו: דריוש
המדי (דנ' ר.א. י"א א), דריוש בן אחשורוש
מורע מדי (דנ' ט' א; ועין רש"י שם:
להבדילו מדריוש בן אחשורוש השני

שמלך פרס היה). לפי דעתי קובעת
המסרת את זמן מלכותו שנה אחת לא
שלמה מתוך (מאמצע או קרוב לסוף)
שנת ג' לבלשאצר עד תוך שנה א'
לכורש (ג'שפ"ט-ג'ש"צ). שנת מלכותו
אינה נכנסת במנין השנים הכללי,
שהרי שתי השנים האלה מנויות הראשונה
לבלשאצר והשניה לכורש. אבל אחשורוש
שבאסתר בשנת ג' למלכותו (עין ג'שצ"ה)
טעה ומנה לו ב' שנים ולכורש ג' שנים,
ביחד ה' שנים שלמות (מגלה יא). וטעות
זו הטעתה גם את הגר"א. בחשבו שאחשורוש
טעה רק בשנה אחת במנין שנותיהם
של דריוש וכורש, ומכיון שלפי הגמרא
מנה להם אחשורוש ה' שנים משמע
שבאמת מלכו ד' שנים, ולכן הוא קובע
את תחלת מלכותו של דריוש בשנת
א' לכורש (ג'ש"צ) ונותן לכורש חוץ
מזו עוד ג' שנים שלמות או מקוטעות.
ואת המאמר בס"ע ט: "כורש מלך ג'
שנים מקוטעות" הוא מגיה: "ד' שנים
מקוטעות", אעפ"י שרש"י ושאר המפרשים
מקימים את הגירסא "ג' שנים", וגם
בכתובים לא נזכרה אלא שנת שלש
לכורש, ובשום מקום אין רמז לשנה
ד', וכידוע אין דרכו של ס"ע למנות
למלך יותר מן השנים המפורשות בכתובים
או המוכחות מהמעשים המספרים עליהם
בכתובים.

לפי חשבוננו זה מתפרש יפה המאמר
בס"ע כח. "שלאחר הריגת בלשאצר (תוך
ג'שפ"ט) קבל דריוש המדי את המלכות,
והוא אז כבן ס"ב שנה, משום שנולד
ביום שנכנס ג'נ' להיכל בימי יהויכין
(סוף ג'שכ"ז. הרי ס"ב בסוף ג'שפ"ט),
ובשעה זו-ומכאן לשונו של ס"ע (ופירושו
בסוגריו): "הרי ע' שנה משמלך ג'נ'
(ג'ש"כ-ג'שפ"ט). ע' חסר אחת משכבש
יהויקים (ג'שכ"א-ג'שפ"ט). ועוד שנה
אחת (חסרה) לבלל (לע' שנות גלות

בבל). עמד דריוש והשלימה (בשנת ג'ש"צ). בשנת אחת לדריוש בן אחשורוש מזרע מדי' וכר' (דניאל ט' א) – אי אחת מוצא שנה למדי בכתובים אלא זו בלבד (פרוש: אעפ"י שהוא מלך בשנת ג' לבלשאצר, בכל זאת אין הכתוב מונה לו אלא את השנה שמלך לאחריה), וכן ירמיה אמר להם לישראל (י"א מו): „ופן ירך לבבכם ותיראו בשמועה הנשמעת בארץ” – זו ש' בלשאצר, „ובא בשנה השמועה” – זו של דריוש (כלומר: כאילו היה כתוב, ובה בשנה, באותה השנה עצמה, וכן מפרש גם רש"י שם, ונכרים דבריו שהם מובאים מס"ע הרי שלפי ס"ע מלך דריוש בשנת הריגת בלשאצר), „ואחריו בשנה השמועה” – „והיתה בבל צבי ממלכות תפארת גאון כשדים כמהפכת אלהים את סדם ואת עמרה” (ישעי' י"ג יט) – „וחמס בארץ” – „על כשדים, מושל על מושל” – זה כורש הפרסי” (פרוש: בשנה שלאחר שנת הריגת בלשאצר תבוא השמועה על חרבן בבל, על שידית הכשדים ועל „מושל על מושל”, שבשנה זו מלכו בזה אחר זה שני מושלים: דריוש המדי וכורש הפרסי).

(ב) כורש מלך פרס מלך ג' שנים מקוטעות (ג'ש"צ–ג'שצ"ב) ועין בסמן א. בסוף שנה א' למלכותו מלאו ע' שנות גלות בבל לפקידה” – למן כבוש יהויקים: ג'שכ"א–ג'ש"צ.

(ג) אחשורוש מלך י"ד שנה (ג'שצ"ג–ג'ת"ו) – הוא אחשורוש שבאחר. עין ג'ת"ו.

(ד) דריוש בן אחשורוש ואסתר מלך מג'ת"ו. בשנת ב' (ולפי המנין הרשמי: עם סוף שנת א') למלכותו מלאו ע' שנות גלות בבל „לחרבות ירושלים” (ג'ש"ח–ג'ת"ח) ונתחדשה עבודת בנין הבית. שמתיו לפי ס"ע ל ור"ה ג: „הוא כורש, הוא דריוש, הוא ארתחשטא,

לפי שכל המלכות נקראת ארתחשטא”. רש"י ר"ה: „אף דריוש שאחר אחשורוש נקרא כורש”. וגם לפי הגר"א בפרשו לס"ע כח ול הדברים מכונים לדריוש השני שלאחר אחשורוש, והוא מוסיף: „אבל באמת היו ג'כ שלשה מלכים כורש ודריוש וארתחשטא”, וזה האחרון מלך לפי דעתו ו' חדשים בין כורש ובין אחשורוש: ועין ג'ש"צ נבואת דנ' י"א. במקרא לא נמנית למלכות דריוש הפרסי יותר משנת ו', ולכן אומר הגר"א שהוא מלך ו' שנים, אבל בעורא ד' ו' ובנחמיה א' א. ב' ב וי"ג ו' רשומות שנת ו', כ' וליב לארתחשטא, ולפי המסרת הוא דריוש. ועין ג'תכ"ו ובפר"א מט: סוף מלכי מדי ופרס היה ארתחשטא מלך בבל וי"ב שנה מלך].

[ג'שפ"ט–ג'תמ"א. ס"ע ל: כל שני מלכי מדי ופרס ג'ג שנה].

הערה. בביע כתוב „המשים ושתיים שנה” לפי הנהגת המפרשים במקום „המשים ומאתים”, שהוא שבוש נכר; ואולם לפי דעתי גם התקן נ"ב יסודו בטעות, והוא: מהרבן הבית ועד סוף מלכות פרס קיד שנה (ג'ש"ח–ג'תמ"א) והן ע' שנות גלות בבל עד תחלת בנין הבית השני ול"ד שנה שנתקיימה מלכות פרס בפני הבית (ג'ת"ח–ג'תמ"א); ולפי ס"ע כט: „נ"ב שנה לאחר חרבן הבית עשו ישראל במלכות כשדים ונפקדו ועלו” (ג'ש"ח–ג'שפ"ט), וחשבו המפרשים שהמחצית השניה של אותן קיד שנה, הינו נ"ב הן שנות מלכו מדי ופרס. ולא היא. כי נ"ב שנה שעשו במלכות כשדים עד שעלו נחשבות עד שנת הפקידה ע"י כורש ועלית זרובבל [ג'ש"ח–ג'שפ"ט], ומלכות דריוש המדי הלא התחילה בשנת ג'שפ"ט ואם כן שנות מלכו מדי ופרס הן נ"ג שנה. והנריא מקום את הנריסה נ"ב אבל מוחק את המלה „מדי”, והחשבון נכון: ג'שצ–ג'תמ"א.

[ג'ש"צ]. „בשנת אחת (עין ג'שפ"ט–

ג'תי"ב א) לדריוש בן אחשורוש מזרע מדי אשר המלך על מלכות כשדים. בשנת אחת למלכו אני דניאל בינתי בספרים מספר השנים אשר היה דבר ה' אל ירמיה הנביא (ירמ' כ"ט י) למלאת לחרבות ירושלים שבעים שנה וכו' [רש"י לפי ס"ע ומגלה יב: בירמיהו שם כתוב: "לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקד אתכם", חשב דניאל שחשבון זה הוא משנת כבוש יהויקים (ג'שכ"א) וע' שנה כלות בשנת א' לדריוש המדי (ג'ש"צ), ובראותו כי עדין אין הגאולה ממהרת לבוא נתן לבו לספירת החשבון ונודע לו, כי החשבון הוא לא לכבוש יהויקים, כי אם לחרבות ירושלים, הינו מגלות צדקיהו (ג'שלי"ח); ובכן] התפלל דניאל תפלה נלהבה לאלהים שיגאל את ישראל מגלותו. "ועוד אני מדבר בתפלה והאיש גבריאל אשר ראיתי בחזון בתחלה (דנ' ח' טז) מועף ביעף נגע אלי כעת מנחת ערב. ויבן וידבר עמי ויאמר וכו': שבעים שבעים נחתך על עמך וכו'. ותדע ותשכל מן מצא דבר להשיב ולבנות ירושלים עד משיח נגיד שבעים שבעה ושבעים ששים ושנים תשוב ונבנתה רחוב וכו'. ואחרי השבעים ששים ושנים יכרת משיח ואין לו וכו'. והגביר ברית לרבים שבוע אחד וחצי השבוע ישבית זבח ומנחה" וכו'. דנ' ט' [לפי ס"ע כח: שבעים שבעים נחתך על עמך—שבעים שבועי—שמיטה, שהם ת"צ שנה, למן חרבן בית ראשון ועד חרבן בית שני: ע' שנות גלות בבל ות"כ שנות ימי הבית השני (ג'שלי"ח—ג'קכ"ח); ובעת נבואה זו לא עברו אלא נ"ב שנה מן החרבן הראשון, אלא שגזרה זו של חרבן הבית השני נגזרה כבר ע' שנה לפני בנינו, כלומר בשעת חרבן הבית הראשון; שבעים שבעה—מ"ס שנה, אלו שעשו בגולה

(ג'שלי"ח—ג'שפ"ז) ועלו (לאחר ג' שנים, ג'ש"צ); ושבעים ששים ושנים תשוב ונבנתה' וכו'—אלו תל"ד שנה שעשו בארץ (ג'שצ"ד—ג'קכ"ח), ושבוע אחד (ד' שנים) מקצתו עשו בחוץ לארץ (ג' שנים: ג'שפ"ז—ג'ש"צ) ומקצתו עשו בארץ (ד' שנים: ג'ש"צ—ג'שצ"ד). —ואחרי השבעים ששים ושנים יכרת משיח'—רש"י דנ': יהרג אגריפס מלך יהודה, שהיה מושל בימי החרבן, והגביר ברית לרבים שבוע אחד—סיטוס יבטיח לשרי ישראל בהגברת ברית ושלום עד ד' שנים, וחצי השבוע ישבית זבח ומנחה'—ובתוך השבוע יפר את בריתו].

[—]. "ואני בשנת אחת לדריוש המדי וכו', ועתה אמת אגיד לך: הנה עוד שלשה מלכים עומדים לפרס והרביעי יעשיר עשר גדול" וכו'. דניאל י"א א ב. ועין ג'ת"ח נבואת דנ' י"ג—יב. [ס"ע כח: עוד שלשה מלכים עומדים לפרס—זה כורש ואחשורוש ודריוש שבנה את הבית, והרביעי—רביעי למדי (פרוש: והרביעי—הכונה גם כן לדריוש שהוא השלישי למלכי פרס, אלא שהוא הרביעי לדריוש המדי). הגר"א: וארתחשסתא אינו מונה כאן, מפני שלא מלך אלא חצי שנה (עין ג'שפ"ט—ג'תי"ב ד). ברש"י מובאים דברי ס"ע עם הוספה: אבל בספר יוסף בן גוריון כתוב שהיה לו בן לכורש שמלך תחתיו לפני מלך אחשורוש ושמם כמבישה].

[—]. "ובשנת אחת לכורש מלך פרס, ללכות דבר ה' מפי ירמיהו (עין ג'שלי"ח "חשבון ע' שנה של גלות בבל" סמן ב) העיר ה' את רוח כורש מלך פרס ויעבר קול בכל מלכותו וכו': כל ממלכות הארץ נתן לי ה' אלהי השמים והוא פקד עלי לבנות לו בית בירושלים אשר ביהודה". דהיי"ב ל"ו כב כג: עזרא א' א—ד. החזרת כלי בית ה' אשר הוציא